

A TÉTÉNYI „TUMULTUS” 1766-BAN

A jegyzőkönyv két évszázados, hivatalos latin mondataiból is kiérezhető, hogy 1766. július 16-án némileg komor hangulatban ült össze Pesten a megye kisgyűlése. Az elnöki székben Beniczky István királyi tanácsos, első alispán üdvözölte a birtokos nemesség és a megyei tisztikar megjelent képviselőit, „szokott humanitásával”, udvariasságával (solita humanitate) kérvén elnézésüket, amiért ilyenkor, a „nyári foglalatosságok idején” hívta egybe őket. Beszéde folytatásából azután hamar kiderült, hogy e humanitás társadalmilag meglehetősen szűk körű: a kiváltságos osztályra korlátozódik. A gyűlés egybehívását, mondotta, az követelte meg, hogy az immár e megyében is elharapózó parasztmozgalmak (rusticani motus) kezdik a közrendet túlságosan veszélyeztetni. Feltétlenül szükséges tehát, hogy „alkalmas intézkedéseket” tegyenek a nép erőszakosságának (plebea vis) és lázongásának (seditio) elnyomására. A gyűlés megtartásának másik, ezzel összefüggő, közvetlen oka pedig az — tette hozzá az alispán —, hogy a helytartótanács részletes tájékoztató jelentést kívánt a tétényi jobbágyok 1766. május 20-i zendüléséről földesuruk ellen.¹

A tétényi „tumultusról” nem akkor esett először szó a megyeház falai között. A feudális megyének egyébként nehézkes, lassú gépezete aránylag meglepő gyorsan tudott mozogni olyankor, ha veszélyeztetett nemesi osztályérdekek védelméről volt szó. Akkor is rögtön intézkedett, amikor Rudnyánszky József tétényi uradalmában a jobbágyok megtagadták a majorsági gabona learatását, majd a tisztartó házát megostromolva formális közelharcban kiszabadították a tömlöcből egyik vezetőjüket. Másnap, május 21-én már öten álltak berendelve, Pesten, Muslay Gábor pilisi járási szolgabíró és Balogh Mátyás megyei esküdt előtt Tétény község vezetői, tekintélyesebb jobbágygazdái közül: Hamsvegel (Hornisfeger) Mihály községi bíró, König Péter, Konrád Jakab és Tichy Pál esküdtek, valamint Eisenheck György „plebeus”, hogy jegyzőkönyvbe mondják a tényállást, amelyhez egyébként végül hat pontban a földesúr elleni régi panaszait is hozzáfűzték.² Harmadnap, május 22-én, Muslay

¹ Pest megye levéltára. Prot. Congr. 1764—1768. ff. 1178—1179. Praemissa erga congregatos dominos status beneventionis dominus ordinarius vicecomes solita humanitate veniam sibi dari petiit, quod eosdem hoc aestivalium occupationum tempore in unum convocaverit. Exegisse interim hoc publicae tranquillitatis statum qui per rusticanos motus in hos quoque comitatus jam subintrantes nimium turbati caepit. Expedire proinde necesseque fore, ut in sedandam, comprimendamque eandem plebeam vim ac seditionem oportuna quaeque disponerentur. — Alteram, quae huius concursui particulari necessitatem imposuit, rationem fuisse eam, ut de enato iam prius tumultu et dissidiis subditorum Téténiensium genuina exc. Consilio submitteretur informatio.

² Species facti de tumultu plebeo Tétényiensi per colonos narrata. Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—3/a. Az 1766. május 21-én Balogh Mátyás kézírásával fölvetett szöveget május 23-án írta alá Muslay Gábor (hozzátéve, hogy a tényiek aznap újra megerősítették vallomásukat) és Balogh Mátyás. A nevek itt e formában szerepelnek: Michael Harnsolger, Petrus Chenig, Jacobus Konrád, Paulus Tischi, Georgius Ejszinček.

és Balogh a helyszínen, Tétényben folytatta a vizsgálatot, amelynek során ezúttal az uradalom embereit hallgatta ki arról, hogy „tétényi paraszt embereknek hogyan történt légyen a földös urasságh ellen való föll támadása”: Conradi Máté 48 éves tétényi urasági tisztartót, valamint Aulih Jakab 37 éves és Tiringner Jakab 44 éves urasági hajdút. E kihallgatásról is maradt ránk jegyzőkönyv.³ 1766. június 17-én pedig Friebeisz Antal alszolgabíró tett jelentést a megyei törvényszéknek egy újabb helyszíni vizsgálat során Praun János házas zsellér felesége: Zimmermann Katalin, továbbá Hidegh János kisbíró (subjudex), Kovács Márton urasági kocsis felesége, és végül Horváth Ferencné tétényi lakosok kihallgatásáról.⁴

Ilyen előzmények után került az ügy Pest megye 1766. június 23-i közgyűlése elé, amelyen előbb az első alispán számolt be a dunapataji zendülőkre kiszabott büntetésről, majd felolvasták a tétényi földesúr, Rudnyánszky József írásbeli beadványát, „amely szintén tétényi alattvalóinak zendülését, ellene és fiai ellen történt veszélyes lázadását, valamint birkásának a zendülők vakmerő bántalmazása következtében esett halálát adja elő, sorra elmondva, ami történt”. Rudnyánszky először is azt kérte, hogy hatóságilag járjanak el a zendülők ellen, majd pedig, úgy látszik a veszedelmes tapasztalatok hatása alatt azt, hogy a megye dolgozzon ki a tétényiek számára úrbéri szabályzatot.⁵ Az utóbbi javaslatot a közgyűlés azonnal, határozatilag el is fogadta. A „tumultus” leírásának Rudnyánszky-féle változata azonban úgy látszik annyira elferdítette és súlyosbította a valóságot, annyira eltért az addigi vizsgálatok eredményeitől, hogy a megye sem vehette minden további nélkül alapul. A közgyűlés mindenestre úgy döntött, hogy „mivel a folyamodásban elmondottak a jobbágyok nyilatkozataival és a megejtett vizsgálatokkal sokban nem vágnak egybe, ezért a dolog tiszta és valódi igazságának földérintésére kiküldik az első alispán urat, a melléje adandó szolgabíróval és esküdtekkkel, azzal, hogy készítsen a történekről jelentést, amelyet majd Ófelségéhez fognak felterjeszteni; azok pedig, akik az elkövetett emberölés vádjával tömlöcbe vettek, ott tartandók az ügy felülvizsgálatáig”.⁶

A megye még hozzá sem foghatott e kiegészítő vizsgálatához, midőn (ugyancsak június 23-ról keltezve) Albert szász-tescheni hg. helytartó aláírásával rendelkezést, intimátumot kapott a helytartótanácsról, amely (mint írja) tudomást szerezve a tétényi uraság és jobbágyai közt nemrég felmerült ellentétekről, minél sürgősebben „részletes tájékoztatást” kívánt e differenciákról,⁷ jelölve annak, hogy mint az előző évi dunántúli parasztmozgalmak esetében,

³ Inquisitio de tumultu Téteniensi peracta, 1766. május 22. Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—3/b; másolata uo. 1766—3/c. A vallomások magyar nyelvűek.

⁴ Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—3/c. Az öt kérdőpontra (De eo utrum) adott válaszokat magyar nyelven jegyezték fel. A nevek e formában szerepelnek: Catharina Praun Zimmermanniana, Joannis Praun uxor; Joannes Hidegh subjudex; Kovács Mártony Kata, aurigae dominalis uxor; Eva Francisci Horváth uxor.

⁵ A beadvány eredetije már nem található a megyei közgyűlési iratok, instanciák stb. között. Tartalmát az 1766. június 23-i közgyűlés jegyzőkönyve foglalja így össze: „Lectum dein est in continenti supplex memoriale domini consiliarii Josephi Rudnyánszky quo aeque tumultum suorum subditorum Tétenyiensium, periculosamque sibi ac filiis suis plebeam seditionem, mortem denique opilonis sui temerario tumultuantium insultu interventam cum deducta rei gestae serie refert. Obque hoc primum magistratualiter in ipsos animadverti, tandem eosdem per unitos hos comitatus urbialiter regulari supplicat.” Pest m. lt. Prot. congr. 1764—1768, f. 1157.

⁶ Uo. ff. 1157—1158. „Determinatum est ut urbarialis regulatio magistratualiter omnino elaboretur, quantum vero in casum in instantia declaratum quoniam expositio instantiae in nonnullis cum elicitis subditorum et peracta inquisitione non cohaereat, ad rescindendam proinde meram et genuinam rei veritatem exmittitur dominus ordinarius vicecomes cum adiungendis iudlium et iurassoribus desuper relationem facturum pro re nata demum Suae Majestati sacratissimae repraesentandam; illis caeteroquin, qui perpetrati homicidii insimulantur jam in carceres magistratuales coniectis ibidem usque causae revisionem detinendis.”

⁷ A helytartótanács Pest megyéhez, 1766. június 23.; Relatum est consilio huic locumtenentiali regio, quod non ita pridem inter loci Tétény dominium terrestre et subditos dissidia et differentiae quaequam evenerint. — Eapropter praetitulatis dominationibus vestris hisce de benigno quoque jussu regio intimat consilium hoc locumtenentiale regium, quatenus auditis praevis audiendis, super his differentiis circumstantialem informationem horsum quantocyus submittere noverint. (Aláírva:) Albertus (és alul:) Josephus Klobusiczky. Pest m. lt. Intimata 1766. (Az 1766. július 16-i iratok közt.)

ezúttal is igényt tart arra, hogy a paraszt-földesúri viszonyba felülről beleszóljon. A közbelépés nyilvánvalóan sürgössé tette az új vizsgálatot, amely már július 10-én megkezdődött a pesti megyeházán. Az előzőknél jóval részletesebb, szélesebb körű, két napon át tartó vizsgálat során 21 tétényt hallgatott ki a négytagú bizottság, Beniczky István első alispán elnöke alatt, Muslay Gábor pilisi járási szolgabíró, meg Záborszky Gábor és Balogh Mátyás esküdtek részvételével. A kihallgatottak közt első nap újból sorra került, mindjárt az elején, (1) Hamsvegel Mihály községi bíró, (2) Tichy Pál és (3) König Péter esküdt, valamint (5) Eisenheck (itt Aiszenhek) György, akikkel már találkoztunk, közben (4) König József, majd (7) Müller (Miller) Ferenc, (8) Ramsperger Fidé és (9) Faigel (Faigl, Vajgl) Mátyás, (11) Tichy Jakab, (12) Kürthy János és (13) Fiala József uradalmi vadász. Másnap, július 11-én a vizsgálat folytatódván Hladek János tétényi jegyző, notárius kezdte a sort (14), utána (15) Hidegh János kisbíró, subjudex, majd (16) Nagymihály Balázs, az uraság szolgája, (17) Knop Ádám jobbágy felesége: Katalin, (18) Imperi József kerékgyártó, (19) Paumon Márton mezőőr, az előző évi subjudex, (20) Burmon Jakab kőműves és végezetül (21) Praun János szegényebb sorsú házasság zsellér egyszer már kihallgatott, Katalin nevű felesége.

Első benyomásunk, ha e hosszú sor vallomásról készült és a vizsgáló bizottság négy tagja által ünnepélyesen pecséttel, aláírással záradékolt latin jegyzőkönyvet kézbe vesszük,⁸ nyilván az, amelyet készítői Pozsonyban kelteni kívántak: hogy itt nagy buzgalommal, körültekintő figyelemmel és fáradhatatlan készséggel igyekeztek a felsőbb parancsnak eleget téve az igazságot kinyomozni. Aki azonban jobban utána néz a dolognak, az egy idő múlva gyanítani kezdi, hogy itt egy kissé amolyan tetszetős, megrendezett látványosságról van szó, amely jól mutathat fölfelé, de amelynek igazi célja a nemesi megyének lényegében véve a földesurat védelmező álláspontját megfelelő formában alátámasztani és felső beavatkozásoktól mentesíteni.

Nézzük csak meg közelebbről ezt az eljárást és ezt a névsort. Ha az alispán és társa valóban a teljes igazságot kívánták volna földeríteni, akkor alighanem helyesebb lett volna ismét Téténybe kiszállniok, ahol mindjárt a helyszínen nézhetnek utána minden új névnek és mozzanatnak. Ehelyett ők berendeltek Pestre 21 embert, mintha előre pontosan tudták volna, hogy kire lesz és kire nem lesz szükségük. De hogy ezt mily kevésbé tudták előre, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy szigorú hangon kezdtek vallatni egy sor olyan parasztot, akiről percek alatt kiderült, hogy a tulajdonképpeni zendülés idején nem is volt odahaza a faluban. Müller Ferenc kijelentette, hogy mit sem tud a történekről, mert délben feleségestől kiment lányának kistétényi szőlejebe. Ramsperger Fidé ugyancsak Kistétényben járt egy Demeter nevű rác szőlőgazdánál, napszám-járandóságát behajtani. Silinger József és Tichy János szőleikben jártak aznap délután, Kürty János a földeken és a Duna mellett sétálgatott (in campos et penes Danubium obambulabam), Hladek János notárius meg egyenesen a káplánnal (cum capellano aulico) rándult ki a szigetre. Imperi József szintén a szigeten járt a káplánnal, végül Burmon Jakab Ordason volt aznap feleségével együtt. Ezeket mint bizonyítható „alibiket” láthatólag a vizsgáló bizottság is szó nélkül tudomásul vette, bár nyilván jól ismerte azt a tendenciát, hogy utólag, egyenként, lehetőleg mindenki távol van a veszedelmes tömegjelennél. A 15 új beidéztet közül tehát 8 csak a töltelek szerepét játszotta az eljárásban, pusztán a számot növelte a nagyobb körültekintés látszata kedvéért. Amikor viszont König József és mások vallomásából kiderült, hogy a tisztartói ház és a tömlöc megrohanását megelőző békésebb, tárgyalni és kérni próbáló akcióban a meg nem idézett Fogelsperger János György, Praun Mátyás és mások is részt vettek, ez láthatólag egyáltalán nem érdekelte a bizottságot. Ezek vallomása nyilván csak újabb kínos részletekkel szolgálhatott volna a földesúr és fiai provokatív, erőszakos, támadó fellépéséről. Holott a megyei urak szemmel láthatólag ennek inkább ellenkezőjét akarták az ügybe belekonstruálni: azt, hogy itt (mint Rudnyánszky beadványa állíthatta) előre megszervezett, kitervelt, nyíltan a földesúr és főleg fiai életére törő, elszánt merényletről van szó, az utóbbiak részéről pedig pusztán jogos önvédelemről. A vizsgálók minden beidéztetnek (az urasági vadászt és inast kivéve) azonnal e nem éppen elfogulatlan kérdést szegezték neki (az utóbb alibit bizonyítónak is!): „Miféle okod volt

⁸ Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—3/e. Az aláírás 1766. július 16-án a kisgyűlés napján kelt.

akkora lázadásra és zendülésre, hogy mind férfiak, mind nők egybegyűjtött sokaságával meg-rohanjátok Tétényben a tiszttartó házat és kezet emeljetez tekintetes Rudnyánszky József tanácsos úr fiaira?”⁹ Vizsont *nem* idézték újra maguk elé azt a Konrád Jakabot, akit a földesúr mindjárt a legelején pisztollyal fenyegetett, majd önkényesen tömlőbe vetett. *Nem* hallgatták ki, elég feltűnő módon, azt a Knop Ádámot, akit kérlelő szavai közben bottal ütlegeltek az ifjurak, de persze becitálták a feleségét, Knop Ádámné, mert az ura védelmében, annak bántalmazásán felindulva a nekilendült tömeg első sorában rohant rá a Rudnyánszkyakra és az urasági szolgálkával vívott csetepaté során meg is sebesült. Az új tanúk közül igazában Fiala József uradalmi vadásznak és Nagymihály Balázs urasági inasnak jutott főszerep, a többi csak körítés volt mellettük. Az ő dolguk volt a küzdelemben részt vettek megnevezni és méginkább valószínűsíteni, hogy Tétényben indokolatlan és veszedelmes paraszti agresszió ment végbe.

A július 10—11-én követett eljárás egyoldalúsága, úgy hisszük, ezek után bizonyítottnak vehető, még abban az egyébként nem különösebben valószínű esetben is, ha *erről* az úgyról az általunk felsoroltakon kívül előzőleg más kihallgatási jegyzőkönyvek is készültek.¹⁰ A megye július 16-i kisgyűlésének mindenesetre ugyanazon dokumentumok alapján kellett a dologban állást foglalnia, amelyeket mi is ismerünk. Az ülés jegyzőkönyvének tanúsága szerint előbb a helytartótanács említett intimátumát olvasták fel az egybegyűlték előtt, majd „az előző közgyűlésből a zendülés említett ügyében a tiszta, teljes és valódi igazság kinyomozásának és megismerésének céljából kiküldött első alispán úr referálta és bemutatta a mellé adott szolgálbírával és esküdtekkel együtt véghezvitt vizsgálatát, amely a parasztek által előadott tényvázlattal (*species facti*) együtt felolvasásra került”.¹¹

Nézzük meg röviden ez alkalomból a felolvasásra került részleteket, majd utána azt, hogy ezek alapján hogyan döntött a megye, mit tartott „tiszta, teljes és valódi” igazságnak.

II.

Tétény (Nagy-tétény) ekkor még nem sokat ígért abból, hogy valaha még az eljövendő Nagy-Budapest része lesz. Ez időben csak mintegy háromszázötven lakossal bíró jobbágyfaló volt, két óra járásra Buda városától. Az úrbérrendezés alkalmával (1770) egész- vagy háromnegyed telkes jobbágy egy sem akadt benne. Féltelkes (egyenként 16—17 hold szántóval) 13, negyedtelkes (7—8 hold szántóval) 14 szerepel a tabellában. Az összesen 27 úrbéres, földdel bíró jobbágy mellett 24 házas és 9 háztalan zsellért irtak össze.¹² Két évvel korábban, az úr-

⁹ „Quam ansam habuisti ad tantam seditionem et tumultum, ut congregata multitudo tam virorum quam faeminarum aggressi sitis domum provisoris in Tétény, manusque herulis spectabilis domini consiliarii Josephi Rudnyánszky inieceritis?”

¹⁰ Az uradalmi bíróságnak a zendülés után, külön történt megőletését kezdettől fogva külön bűntetőper keretében tárgyalták, amelynek vallomási jegyzőkönyvei stb. azonban nem maradtak ránk Pest megye levéltárában.

¹¹ Pest m. lt. Prot. Congr. 1764—1768, f. 179. Dominus ordinarius vicecomes ex praecedanea generali congregatione fine eruendae et rescindendae in praescripto tumultus negotio merae, plenae et genuinae veritatis exmissis retulit et praesentavit cum suis adjunctis iudicium et iurassoribus peractam investigationem. Qua una cum narrata per rusticos facti specie publice perlacta . . .

¹² Pest m. lt. Acta urbarialia antiqua, 1768—1771., úrbéri tabellák, pilisi járás, 36. sz. 1770. márc. 20. Ennek adatait felhasználta már *Spira Gy.*: A Pest megyei parasztság 1848 előtti rétegződéséhez. Századok (1958) 625. sk., táblázatban. A telkes jobbágyok és zsellérek számának, sőt az állatállomány, gabona, bor stb. adatainak alakulására támpontokat nyújtanak a közel egykorú megyei adóösszeírások is, így a pilisi járás jobbágyainak névszerinti összeírása 1752-ből (*Conscriptio domestica processus Piliensis*. Pest m. lt. Ö. 143/c. — CP. II. 210-c), azután a pilisi járás 1760. évi összeírásából ránk maradt, községek szerinti összesítés (*Extractus summarius locorum processui Piliensi adjacentium*. Pest m. lt. Ö. 144/c. — CP. II. 244-c), végül a 15. sz. jegyzetben alább idézett, névszerinti összeírás 1771-ből. Ezek adatait azonban csak óvatosan használhatjuk, nem is annyira helyenkénti pontatlanságuk miatt, hanem főként azért, mert különböző időpontokban gyakran más és más szempontok szerint készültek, a látszólag azonos rovatok nem mindig ugyanarra válaszolnak, és nem is mindig arra, ami első pillanatban természetesnek látszanék. A megfelelő rovatok számadatainak összevetése igen nagymértékű

bérendezést megelőzően (1768) a 9 kérdőpontra adott válaszok szerint „erdejek nincsen”, „kevés szántó földök vagyon, réttyek pedig semmi”, mert ami volt, azt is búza alá szántották. A szántók két vetőben vannak. Az egyik dűlőben „vagyon kinek-kinek őszi alá való két hold föld, azokba elvethetni hét pozsonyi mérőt”, a másik dűlőben „ugyan őszi vetés alá két föld, kikben vetnek 8 pozsonyi mérőt. Tavasz alá pedig vagyon mindenkinek három föld, azokban vethetnek három pozsonyi mérőt”. Vagyis „ezen helység lakossainak¹³ két vetőre vagyon hét darab földök, mellyekben öszveséggel két esztendő alatt vetnek 18 pozsonyi mérőt”, nem számítva a kukoricás, kenderes, káposztás földeket, de beleértve hét, korábban jobbágyok, most zsidók által bírt belső fundus külső, szántóföldi tartozékait, amelyeken a többi jobbágy osztozott. E kissé szűkös lehetőségeket ellensúlyozta viszont, hogy a legtöbbnek volt szőleje, „abbul kivált életeket táplálják”, Buda viszonylagos közelsége pedig piacot biztosított az erősödő paraszti árutermelés számára.¹⁴ E jelentős mozzanatok: a szőlő és a közeli piac következtében aligha volna reális, ha az egykorú tétényi parasztnak, köztük a mozgalmas események szereplőinek gazdasági feltételeit pusztán csak azon szokásos úrbéri kategóriák elismertésével próbálnánk meghatározni, amelyekbe az urbárium vagy a dikális összeírások sorolták őket. Szerencsére az urbáriumon kívül ránk maradt egy közel egykorú részletes, név szerinti megyei adóösszeírás (1771),¹⁵ valamint két olyan, éppen az 1766-i vizsgálattal kapcsolatban készült, név szerinti (ha nem is egészen pontos) adatfelvétel, amelyből a szőlők, a bortermés mennyisége is jobban meghatározható. Az egyik¹⁶ elsősorban az állatállományt és a vetést mutatja ki, bár a szőlőről is tájékoztat: ebben 59 családfő szerepel, közte 10 zsellér. A másik¹⁷ viszont Conradi Máté uradalmi tiszttartó kimutatása arról szól, hogy a helység szőlősgazdái közül az előző, 1765. évben ki mennyi mustot szüretelt, és abból mennyit adott át bordézsmá fejében a földesúrnak. Ez utóbbi jegyzékben 61 családfő szerepel, akik közül csak 19-nek termelt 20 urnánál (kb. 1086,6 liternél) kevesebb bora. További 28 már 21—50 urna (1140—2715 l.), 14 nagyobb szőlősgazda pedig évente 50 urna fölötti termékkel rendelkezett. Mindezen adatok összevetéséből kitűnik, hogy a községnek az első kihallgatási napra berendelt, tekintélyesebb gazdái viselték (az 1766-tól hiányzó Konrád Jakab kivételével) a további évek során is a vezető tisztségeket: 1768-ban Eisenheck volt a bíró, 1771-ben König Péter. Ezek az úrbéri tabellában (1770) a viszonylag jobb módúak, a féltelkes jobbágygazdák közt szerepelnek (ez akkor a legmagasabb helyi kategória), fejenként 16—17 hold szántóval, 2—4 igásmarha, 2—3 ló és ugyanannyi tehén tulajdonosaként. Az 1771-i összeírásban is ők állnak a község névsora élén. Még többet mond, hogy a bíró (Harnisfeger) családjá 60+20 urna (4344 l.), Tichy Pál 35 urna (1629 l), König Péter 75 urna (4072,5 l), Eisenheck György 20 urna (1086,6 l) évi borterméssel rendelkezett. E vezetők közt viszonylag úgy látszik az a Konrád Jakab volt a legszegényebb, aki a zendülés idején a legtöbb kockázatot vállalta, akit a földesúr börtönbe taszított, és akinek kiszabadítása érdekében a zendülés kitört. Konrád igássalattal egyáltalán nem rendelkezett, szőleje azonban

zselléresedésre vall: 1752-ben 48 hospes, zsellér nincs, csak „rideg” (delitescens), 1760-ban 47 hospes mellett már 11 zsellér (6 jobb módú, 5 szegény) található, 1771-ben 33 hospes, de már 41 zsellér (29 házas, 12 házatlan). Csakhogy például amíg 1752-ben a mesterembereket és az úrbéri szántóval nem bíró bortermelőket stb. is a hospesek közé sorolták, addig 1771-ben ezek éppen ellenkezőleg a zsellérek számát növelik. E kérdések behatóbb elemzése nem lévén ezúttal feladatunk, az urbárium legmegbízhatóbbnak tekinthető adataiból indultunk ki.

¹³ Értve itt az úrbéri szántóval bíró jobbágyokat.

¹⁴ Pest m. lt. Acta urbarialia antiqua, 1768—1771. 9 kérdőpontos jegyzőkönyvek, „Pilis járásbeliek”, 1768.

¹⁵ Conscriptio domestica processus Pilisiensis, 1771. Pest m. lt. Ö. 145/b. CP. II. 281/b.

¹⁶ Verzeichniss was die Possession Tétényen in Anbauungen Winters, wie auch Sommers Frucht hat, nebst denen Weingarten, Viech und anderen Sachen. Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—33/d.

¹⁷ Extractus subditorum Tétényensium, quid et quantum iidem a. 1765. ex propriis vineis musti procreati perceperint et inclyto dominio convenientem decimam prestiterint. 1766. jún. 30. Pest m. lt. Miscellanea politica 1733—33/e. További (bár néhány évvel későbbi) támpontokat nyújt a szőlőkről egy 1772-i összeírás: Conscriptio vinearum in processu Pilisiensi existentium. Pest m. lt. Ö. 479/b. CC. II. 6—1.

volt. S ha a többiek névsorát nézzük, ugyancsak módosul az a kép, amelyet pusztán az úrbéri kategóriák segítségével nyernénk. König József 1771-ben mint negyedtelkes jobbágy szerepelt, ugyanakkor azonban szőlősgazda is volt. Ramsperger Fidél az 1771-i adatok szerint mindössze házas zsellér: ugyanakkor azonban 46,3 urna (2514 l) bora termett. Tichy Jakab, 4 igásmarha, 2 ló és 3 tehén tulajdonosa, 51 urnával (2769 l) szerepel a jegyzéken, Kürthy János pedig, 1771-ben féltelkes jobbágy, 27 urnával (1466,1 l). Hidegh János, a subjudex, hatökrös gazda volt (és féltelkes jobbágy), de szőlővel is rendelkezett. A mozgalomban békítő, kérlelő magatartásával feltűnt Knop Ádámot, mint negyedtelkes jobbágyot, szegény parasztnak hinnők az 1771-i kategorizálás alapján, ha nem tudnánk, hogy 75,2 urna (4083,3 l) bora termett évente. Imperi József 1771-ben mint házas zsellér szerepel: ugyanakkor azonban kerékgyártó, bérlő és szőlősgazda. Valami kis szőlővel még a legszegényebb házas zsellér: Praun János is rendelkezett. Ezek a paraszti árutermelés útján előrehaladt, és a jobbágyi, úrbéres kategóriákba egyre nehezebben beilleszkedő tétényi gazdák találták magukat szemben a földesúr hátrahúzó, mind súlyosabb robotköveteléseivel.

A tétényi uradalom, a XVII. században férfigón kihalt Paksy-család más birtokaival együtt, egymásután kétszer került olyan kemény és mohó vagyonszerzők kezébe, akik beházasodással lendültek neki a feudális uralkodó osztályban felfelé ívelő pályafutásuknak. A század elején a korábban ismeretlen Száraz György (†1732) szerezte meg a Paksy-dédunoka Daróczy Katalin kezét, hozzá Tétényt, majd szívós küzdelmekkel a többi Paksy-birtokot meg a báróságot. Lánya: Száraz Julianna esetében, valamivel simább formák közt, megismétlődött a történet. Egy hasonló típusú, felfelé törtető, Nyitra megyei köznemes, Rudnyánszky József (†1778) kapta meg a lány kezét (nagy karriert befutó rokona: Grassalkovich Antal tanácsára), és vele ismét Tétényt meg a többi uradalmat, majd utóbb (1773) a báróságot.¹⁸ Az udvar hozzájárulásával ő tartotta kézben és irányította tétényi kastélyából valamennyi Száraz-birtok gazdálkodását, azzal a kíméletlenséggel, amely a fellendülő árutermelés, a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása idején, a XVIII. század derekán különösen jellemző volt főleg a jó piaccal, jó közlekedési lehetőséggel bíró uradalmak birtokosaira — és Tétény, a Dunánál és Buda mellett, ilyennek számított, ha nem is feküdt Ausztriához közel, az ország nyugati szélein.

A kilenc kérdőpontra adott válaszukban (1768) a tétényiek azt is előadták, hogy az 1766-ban bevezetett urbárium értelmében igás robottal a gazda „ha négy marhával az Uraságh dolgára mégyen minden héten egy napigh szolgálni tartozik”, két marhával hetenként két napot, kézi robotban pedig heti három napot — ami több, mint amennyit az 1767 utáni rendezés előírt, de már kevesebb volt az 1766-i zendülés előtti helyztnél, mert „annak előtte se urbáriumok, sem contractusok nem lévén bevett szokás szerint szolgáltak”. Hogy pedig ez a „bevett szokás” az idők folyamán minő mértékben tolódott el a földesúr javára és vált egyre elviselhetetlenebb teherré, az világosan kiderül azokból a Species facti függelékeként, 1766. május 21-én hat pontban összefoglalt panaszokból (agravia),¹⁹ amelyek a zendülés előtti helyzetet tükrözvén annak okaira is rávilágítanak. E panaszok szerint: (1) mivel robotot végző telkes jobbágy nincs több mint 26, ezeket „minden nap robotra hajtják és így a robot

¹⁸ Vö. Nagy Iván: Magyarország családai. IX. Pest 1862. — Fekete Nagy A.: A br. Rudnyánszky-család levéltára. Levéltári Közlemények (1933) 16—57.

¹⁹ Az 1766. május 21-én fölvetett Species facti idevágó befejező sorai: His adnectentes sua agravia sequentibus eadem enumerant. L. Hospites robottarii sunt non nisi no. 26. qui ad robottas omni die pelluntur, ac ideo indefinitus est earundem numerus. 2. Foenilia plane nulla habent. 3. Terras arabiles non nisi 7 Posoniensem metretarum capaces habet optimus hospes, quas si etiam in abundantia haberent, ad earundem cultivationem prae indefinitis robottis non sufficerent. 4. Pascuum per arendatores laniones, duos item dominales opiliones coarctatum fere nullum aut admodum exiguum. 5. Octo domus prius per contribuentes inhabitatae, nunc Judaeis traditae contributione exemptae sunt, quarum onera taliter diminutus onera contribuentium numerus ferre cogitur. — 6. Judaei facultates sive pecora habentes in medium communitatis christianae nec ab iisdem quidpiam solvunt. — Quibus omnibus medelam adferri apud dominium saepius infiterunt, quam non ut consecuti fuissent, quin imo nec auditi sunt. Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—3/a.

mennyisége megszatlan, határtalan”; (2) kaszálójuk nincs; (3) „szántófeldje a legjobb gazdának is csak 7 pozsonyi mérőnyi van, de még ha bőven lenne szántójuk, annak művelését sem győznék a végtelen sok robot miatt”; (4) „legelőjüket a mézáros bérlők, valamint a két urasági birkás úgy megszükitették, hogy már szinte semmi nincs, vagy csak alig van belőle”; végül (5 és 6) nyolc korábbi jobbágházat a jobbágyok adóterhében nem osztozó zsidóknak adtak át, és a többi jobbágy viseli e nyolc telek terhét is.²⁰ Mindezek közül az 5–6. pont nem játszott bele a mozgalomba, a legelővelvételrel kapcsolatos 4. pont már komolyabb jelentőséggel bírt (az uraság birkása aligha halt meg kizárólag személyi okokból), a döntő kérdés azonban nyilvánvalóan a saját termelő munkát megbénító, majorsági robotkövetelés volt, amely körül, a már hosszabb idő óta éleződő helyzetben, a konfliktus tulajdonképpen kirobbant.

A tényiek panaszirata végén a bíró és az esküdtek megjegyezték, hogy az uraságtól már több ízben kértek orvoslást bajaikra, de még csak meg sem hallgatták őket. Rudnyánszky József szemmel láthatólag nem volt hajlandó jobbágyai kérelmével érdemben foglalkozni, bár ugyanakkor ő maga természet szerint nagyon is elvárta, hogy dukai, ordasi meg tényi birtokainak bejárását, különböző határvitákat és egyéb konfliktusokat illetően beadott saját kívánságaival, instanciáival a megye készséggel és odaadóan foglalkozzék.²¹

A tumultus ügyében fölvetett vallomásokból az is kiderül, hogy a tényi parasztok, miután a földesúrral nem boldogultak, végül a megyéhez nyújtottak be instanciát. Nyilatkozott erről Conradi tiszttartó, a községi bíró, sőt maga a kérelmet papírra vető Hladek János nótárius is. Utóbb pedig (július 16-án) a megye is azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy „a tényi lakosok instancia útján már előzőleg a megyéhez folyamodtak panaszaik ügyében”, és már történt is határozat arra, hogy a járási szolgabíró nézzen utána a bajok valódiságának, hanem ő egyéb bokros teendői miatt nem ért rá azonnal ebben az ügyben eljárni.²²

A szóban forgó instancia alighanem azonos azzal, amelynek aláíratlan, keltezetlen példánya éppen az 1766 nyári úrbéri vizsgálat iratainak élén található.²³ Ebben az egész község alázatosan kéri (Die gantze Gemeinde Tétény fufallig bittend . . .), hogy a robot dolgát hozzák valahogy rendbe, mert kaszálás és aratás idején nap mint nap kell dolgozniok, az év többi részében pedig heti 1–2–3 alkalommal, vasárnap is kell fuvarozniok, „s ha valaki éjfélkor ér haza lovaival, azt másnap az urasági hajduk arra kényszerítik, hogy kézi robotra menjen”. Akinek vonómarhája nincs, azt az uraság a kastélyban, a konyhánál, a kertben, borpincében, sertésoláknál dolgoztatja. De nekik kell az urasági szőlőket is kapálniok. A bérlettel bíró parasztok, akik pedig robot fejében 12 Ft-ot fizetnek, ugyancsak kénytelenek 35 nap robotot teljesíteni, szüreti munkákban és fuvarozásban. Az instancia szövegéből egyébként az tűnik ki, hogy a porció alól a többiek rovására mentesített 8 ház közül csak négyben éltek zsidók, a többiben, a rácon kívül, uradalmi csizmadia, bognár, pincemester és kocsis lakott. A megyei feljegyzések ezek közül csak a zsidókat említették, az uradalmi alkalmazotokról hallgattak.

Az 1766. május 13-i közgyűlés jegyzőkönyvének egy bejegyzése szerint a tényiek a már ismert panaszokat azon alkalmából adták elő, hogy a jég elverte szőlőiket. Kérték a károk ily esetekben szokásos, hivatalos felbecslését s egyben adóterhek méltányos csökkentését,

²⁰ A helyi taksafizetők jegyzéke szerint egy Mitrovsky Sándor nevű helyi görög boltoson kívül 8 zsidó taksás volt ekkor Tétényben: Klozer Márk üveges (vitrarius), Jacob Dávid kereskedő (quaestor) és 6 vásáros (circulator). A jegyzékben nem szerepelnek taksafizető iparosként azok, akik a vallomási jegyzőkönyvek (meg az 1771-es összeírás) szerint kőműves, ács, kerékgyártó stb. mesterséget folytattak, de a jobbágyok közt tartották számon őket. Specificatio taxalistarum in processu Pilsiensis pro anno 1765–66. Pest m. lt. Ö. CP. II. 267. 21. Íme néhány eset a Pest megyéhez beadott instanciák időrendi lajstromának (Instantiarum elenchus chronologicus) tanúsága szerint: 1761-ben Rudnyánszky a tényi határok bejárását kívánta, 1762-ben a kalocsai érsekkel, majd a nyitrai püspökkel volt valami összeütközése, 1763-ban a dukai birtok és Csörög puszta ügyében keresett intézkedést, 1767-ben megint a dukai határok, majd Malomér puszta bejárását sürgette. 1768-ban ismét Malomér dolgát hozta elő.

²² Pest m. lt. Protocollum rescriptorum 1758–1766, f. 734.

²³ Pest m. lt. Miscellanea politica 1766–33/a.

ugyanakkor azonban a rájuk nehezedő uradalmi robotteher ellen is panaszt emeltek.²⁴ A ránk maradt kárbizonylat szerint Friebeisz Antal és Settith Farkas megyei esküdt már a zendülés másnapján, 1766. május 21-én kint járt Tétényben, és Tichy Pál, König Péter, Konrád Jakab és Miller Ferenc esküdtek, valamint Silinger József, Eisenheck György és Kürthy János vezetésével megtekintette a szőlőket. Ezeket (írták a jelentésben) „oly összevert állapotban találtuk, hogy a megmaradt tőkéken kívül semmit sem láthattunk”.²⁵ A környék paraszti árutermelésének fő cikke a bor lévén,²⁶ a tétényi jobbágyokat a természeti csapás olyan súlyos helyzetbe hozta, amelyben az uraság végeláthatatlan robotkövetelése, éppen a soron következő nyári, aratási munkák idején, immár elviselhetetlennek tűnt. Annyival is inkább, mivel ekkor már vagy egy esztendő óta az egész országban híre ment annak, hogy az udvar államilag készül szabályozni a mértéktelen robotterheket. A Dunántúlon már az előző nyáron jelentkező, heves megmozdulások most tovább terjedtek. A közeli ráckevei, óbudai, szentendrei és visegrádi kamarai uradalmakban pedig már folytak az úrbérrendezés előkészületei. A tétényi zendülés kirobbanásába tehát bizonyára belejátszott az is, hogy a parasztok az adott viszonyok közt elérhetőnek, közelinek érezték terheik méltányosabb szabályozását.

Az alispáni vizsgálat egyébként pusztán csak azért érdeklődött az előzmények után, mert a zendülés tervszerű előkészítését kereste. Különösen Hladek nótáriust, az instancia fogalmazóját vallatták, hogy mit tudott meg „a zendülés előtt már néhány nappal a parasztok féktelen kitörési szenvedélyéről”. Ő azonban, tisztában lévén a kérdés célzatával, határozottan leszögezte, hogy „sem gyűléseket, sem más zendülési előkészületeket” (nec conventicula, nec alia praeparatoria ad tumultum) nem figyelt meg. Egy másik kérdésre azt is tagadta, hogy a parasztok eltiltották volna a kastélyban való megjelenéstől.²⁷ A tumultus szándékos, előzetes megszervezettségét nyomozva sokat foglalkozott a bizottság a községi bíró azon rendelkezésével is, hogy a faluban „ki ki oda haza tartózkodgyék és készen legyen”.²⁸ Hidegh János kisbíró elmondta, hogy pünkösöd hétfőn és kedden ő hívta gyűlésbe a falut a bíró házához, és ő járt körül azzal az utasítással is, hogy mindenki tartózkodjék odahaza, „de mi végre, nem tudja”.²⁹ A községi bíró azután megmagyarázta az intézkedést: Friebeisz Antal alszolgabírótól vett írásbeli értesítés alapján a szőlőiket ért jégkár megtekintésére kiküldött megyei urakat várták, „és hogy bárki ha hívni vagy kérdezni akarják kéznél legyen, meghagytam, hogy a lakosok maradjanak otthon pünkösöd ünnepe után”.³⁰ Ezzel a nyomozó alispánnak is meg kellett elégednie.

Annyi kétségtelen, hogy az uradalom igen feszült, kiélezett helyzetben lépett fel az aratási munkák kérdésével. Conradi Máté tiszttartó vallomása szerint ő a zendülés előtt megkérdezte urát, „ha robotábul, vagy szakmánbul akarná-e a tétényi majorsághbéli buzát arattatni”; amire Rudnyánszky így felelt volna: „robotában nem, mivel mult generális gyűlésnek alkalmatosságával is az robotájok véghet nemes vármegyénél panaszolkodtak, hanem azért részben . . . arattassa, olly móddal mindazonáltal, hogy 30 vagy 40-en legyenek az aratók, hogy késedelmek miat az uraságh megh ne károsodgyék”. A tiszttartó erre május 20-án reggel magához hívatta a községi bírót König Péter és Konrád Jakab esküdt kísére-

²⁴ Pest m. lt. Prot. Congr. 1764—1768, f. 1148. Erga instantiam incolarum possessionis Tétény vinearum suarum grandine concussarum ocularem revisionem expetentium, ac una remedium oneris seu robotis dominialibus, quia prata nulla, agros vero exiguos haberent, seu a contributione, cum octo domus prius per contribuentes inhabitatae, jam nunc Judaeorum in publicum non contribuentium sedes essent in ipso redundantis implorantium. — Exmittitur processualis vicejudei nobilium fine oculatae damnorum revisionis, et una reliquorum detectorum investigationis peragenda.

²⁵ Oculata damni in vineis Tétényiensibus per grandinem causati. Pest m. lt. Miscellanea 1766—29., 30.

²⁶ A szőlők jelentőségét Tétényben egy évszázad múlva így emeli ki a megye ismertetője: A határ összes kiterjedése 3560 hold. Ennek csaknem fele szőlő, jó borterméssel, amely „a lakosság fő jövedelemforrását is teszi.” *Galgóczy K.*: Pest-Pilis-Solt-Kiskún megye monographiája. III. Bp. 1877. 43.

²⁷ Hladek János vallomása 1766. júl. 11.

²⁸ Idézet az 1766. jún. 17-i jegyzőkönyv magyar kérdéseiből.

²⁹ Hidegh János vallomása, 1766. jún. 17.

³⁰ A községi bíró vallomása, 1766. júl. 10.

tében, és előadta nekik „az uraságh parancsolattját”, hogy azt „a kösségnek megh jelen-
tenék”. Amire a bíró két társával „összve gyűltvén a falut, eleikben terjesztette, hogy az
uraságh nem robotából, hanem részből az aratást kiadni akarja”.³¹

E szelíd kis történet a szemérmes földesúrról azonban legfeljebb arra jellemző, hogy az
uradalom a megye előtt sem merete szépítés nélkül elmondani saját dolgait. Mögötte pedig
nincs több, mint annyi, hogy 1765 dunántúli megmozdulásai után a földesúr és tisztartója
nem mert *nyíltan* ekkora robotköveteléssel előállni, hanem taktikával próbálkozott. Az összes
többi vallomás ugyanis egyöntetűen bizonyítja, hogy a tisztartó az uraság „változhatatlan
akarátát” (inalterabilem voluntatem) ilyen alternatíva formájában közölte: *vagy* robotban
végzik el az aratást, *vagy* rész fejében, de akkor 40 emberrel (ami persze valószínűleg tette
az utóbbi elképzelést). Nemcsak a Species facti, meg külön a községi bíró és König Péter,
hanem (úgy látszik kellő kitanítás híján) a bírót két társával a tisztartóhoz kísérő Aulih
Jakab urasági hajdú is ezt állítja,³² és velük mindenki (Tichy Pál, Eisenheck György stb.),
akit csak megkérdeztek azon gyűlés résztvevői közül, ahol a bíró két társával az uraság köve-
telését a falu nyilvánossága előtt tolmácsolta. Igen jellemző a megyei vizsgálat egyoldalúsá-
gára, hogy utóbb, amikor e tényállás és vele az ellentmondás félreérthetetlenül kiderült, egy
szóval sem kérdezték meg újra a tisztartót, hogy miért akarta hamis vallomással a vizsgáló-
kat megtéveszteni.

Lényegileg egyetértenek a vallomások abban is, hogy az egybegyűlt község a bíró beszá-
molóját meghallgatva, egyik formában sem volt hajlandó az uraság követelésének eleget tenni.
Kijelentette, hogy robotban nem arathat, mert ahhoz kevés az ember, és mert egyébként
sem hajlandó heti egy napnál több robotot végezni, amíg a megye meg nem határozza a
robot mennyiségét és választ nem ad a benyújtott instanciára. De aratórész fejében sem vál-
lalhatja a munkát, mert a jégverte gabonából „egy-egy arató alig kaphatna ily roppant
munkáért egyetlen zsákkal” (a bíró szerint nagyjából egy pozsonyi mérővel, ami eltartásá-
hoz nem elegendő), közben pedig nem tudna más kereset után nézni, márpedig saját földjük
és vetésük szűkös volta miatt „kénytelenek inkább idegen, az uraságénál jövedelmezőbb
aratást vállalni”.³³ König Péter vallomásából az is kitűnt, hogy ő két társával már előbb, a
tisztartónak is előadta ezeket az ellenvetéseket (azt is, hogy az uraság alighanem a megyei
limitatio szerint járó aratórészt is vonakodnék kiadni), de eredmény nélkül. König egyébként
mindjárt a gyűlés után sietve távozott a faluból, vallomása szerint a gulyához, állataihoz, de
nem lehetetlen, hogy a forrósodó helyzet elől.³⁴

A község tagadó válaszát mindenesetre már csak ketten vitték meg a tisztartónak: a
bíró és Konrád Jakab, akik (a tisztartó vallomása szerint) „az egész község névvel declarál-
ták magokat, hogy robotából az uraságh jószágát föll venni nem akarják, de ellenben azt
is jelentették, hogy ennek utánna egy napnál többet egy hétben dolgozni nem fognak, de
részben sem akarják föll aratni, mert 40 emberre igen kevés rész esne és az nyarat csak
haszontalan töltenék”. A tisztartó erősködött, ígéretet (tulajdonképpen szándékát elárul-
va), hogy „ha az uraságh buzáját le aratná robotából, tehát mindnyájoknak 14 és 14 napot

³¹ Conradi Máté vallomása, 1766. máj. 22.

³² Aulih Jakab vallomása, 1766. júl. 10.: az uraság követelése az volt, „ha részben vagy robotá-
ban akarnak-e aratni, olly móddal mindazonáltal, hogy az aratók 40-en legyenek”.

³³ Species facti, 1766. május 21. Cujus propositione communitati relata eadem semet medio
suorum renunciorum declarat provisorii quod in sortem robottarum ipsam assumere non possint, tum
quia exiguo, et quadragenarium numerum haud aequante essent numero, tum etiam quia amplius
ultra unum in quavis hebdoma diem robottalem praestare eousque non voluit, donec per inclytum
comitatum decisum certusque robottarum numerus definitus fuerit, sed nec erga tollendam abinde
messoream quotam semet assumere posse, quia labori suo nunquam parem illinc consequerentur mer-
cedem. Praeter id enim, quod obrusum e demissione frumentum strage grandinis conquassatum esset,
vix messor unus ad unius sacci quantitatem ex tam immenso labore acquirere posset, operamque taliter
sine condigna recompensa perdituri alia procurandae alimentacionis media negligere deberent, ubi
tamen ex defectu terrarum arabilium, adeoque penuria propriae inseminationis alienam messem sibi
magis, quam dominalem fructificantem quaerere necessitarentur.

³⁴ König Péter vallomása, 1766. júl. 10.

esztendőbeli szolgálatokból ki fogh hagyni”, de „erre sem akaratak reá állani”.³⁵ Erre felszólította őket, hogy a robot ügyében „instantiát nyujtanának bé” a földesúrhoz. A bíró és Konrád esküdt ezt megint hírül vitte a falu gyűlésének, majd annak válaszával harmadszor is megjelent a tiszttartónál, a község nevében kijelentve (Tiringer hajdú szerint), hogy „már három rendbéli instantiát nyujtottanak bé az urasságnak, de semmi örvendetes resoluciot nem vehettek, ezért többet instálni nem akarnak, hanem magokat declarálják, hogy egy napnál többet szolgálni nem akarnak”.³⁶ A tiszttartó azt felelte, hogy ezt jelenti a földesúrnak.

A bíró e választ még közölte a néppel, majd a gyűlést feloszlátva szintén távozott a faluból. „Aratóimmal a vetéseket mentem megnézni — mondotta vallomásában —, és a hozzám csatlakozó König Péterrel betértünk a diósi kocsmába”.³⁷ A vetéseket ily sürgősen aznap, amikor állítólag a megyei urakat várták és ő maga rendelkezett úgy, hogy mindenki maradjon otthon? A távoli kocsmába, ha oly sürgős volt a vetések dolga? És éppen König Péterrel, aki már a második ürügyet kereste a távozásra? Átlátszó dolgok ezek. Aligha kétséges, hogy a falu e két viszonylag jobb módú és jó pozícióval bíró vezetője szándékkal vonult biztonságba a jól sejtett, veszélyesnek ígérkező vihar elöl, túl sok veszteni valót és túl kevés elszántságot érezvén ahhoz, hogy az elkeseredett jobbágyok harcának tetteleg élére álljon. Óvatosságuk (amelynek példáját mások is követték, innen a déli órákban elharapózó kísértálási hajlam) annyiban eredménnyel is járt, hogy mire a mezőőr visszacitálta őket, a tumultus már lezajlott.

Így történt, hogy amikor a tiszttartó és két Rudnyánszky-fiú (Antal és Elek) a kastély felől visszaérve Aulih hajdút azonnal újra a bíróért, esküdtért szalajtottá, „a parancsnak egyedül Konrád Jakab engedelmességet, aki végül is a község határozata felől kérdezettvén elmondotta, hogy a község továbbra is fenntartja korábbi álláspontját és attól el nem tántorítható. Tegyen róla hát az uraság, hogy az urasági hajdú, aki ezelőtt naponta szokott a robotosok kihajtása céljából körbejárni, ezentul minden héten csak egyszer merjen mutatkozni”.³⁸ Konrád ezt a tiszttartó szerint is „magát mentegetvén” adta elő, azzal, „hogy eő egyedül a községnek akarattját jelentette”. Közben azonban a földesúr maga is bősziúltén a helyszínre ért „és tudakozta, mi okra nézve az jobbágyi kötelességet nyakokból ki rázni és csak egy nap hetenkint szolgálni akarnának”. Konrád ismét „az községgel magát mentegette”, de „akkor hét vagy nyolcz ütést tett vala rajta maga az ur, annak utána parancsolta az tömlöczbe vetetni, amint is létra nélkül az tömlöczbe bé vetette az hajduk által és az tömlöcz szájára lakatot ütött”.³⁹ A tiszttartó szavaiból is teljesen világos, hogy nem Konrád viselkedett támadóan, és nem a földesúr szorult önvédelemre, hanem fordítva: Rudnyánszky engedett szabad utat féktelen dühének, hogy megtörje a parasztnak nyakasságát — mert hogy féktelenségről volt szó, az annak ellenére kiderül, hogy a tiszttartó néhány mozzanatot elhallgatott, illetve szépíteni igyekezett. Konrád és társai tényvázlata szerint ugyanis a földesúr először „kemény ütésekkel”, bottal verte őt, „majd hogy haragját jobban kitöltse, a falon függő pisztolyt ragadta meg, két fia azonban, Antal és Ignác, a tiszttartóval együtt előre látva, hogy ebből még nagyobb, veszedelmesebb eset származhatik, kilökték a szobából a falu küldöttjét, akit azután a ház udvarán álló (harmadik) fiú: Elek megragadott és a haj-

³⁵ Conradi tiszttartó vallomása, 1766. május 22.

³⁶ Tiringer Jakab vallomása, 1766. május 22.

³⁷ A községi bíró vallomása, 1766. július 10.

³⁸ *Species facti*, 1766. május 21. „... unicus Jacobus Konrád mandato parere potuit, qui finaliter quoque de communitatis resolutione quaesitus edixit porro etiam communitatem in priori sensu haerentem ab eodem nec dimoveri posse. Agat proinde dominium, ne hajdo dominialis fine depellendorum quotidie robotationum circuire antea solitus, non nisi imposterum quavis septimana semel monstrare semet audeat.” Érdekes, hogy Konrád Jakab úgy látszik esküdti tisztsége ellenére sem a viszonylag jobb módú, telkes jobbágyok közé tartozott. Egy keltezetlen, de valószínűleg az ötvenes évekből származó adóösszeírás semmiféle szántóföldi termést (gabona stb.) nem mutat ki nála, mindössze 8 urna bortermet (vagyis némi szőlője volt) és 1 tehenet, ugyanakkor, amikor Eisenheck György neve alatt 2 ló, 2 ökör, 2 tehén, 45 pozsonyi mérő búza, 15 urna bor szerepel. *Conscriptio processus Pilsiensis*. Pest m. It. Besorolatlan összeírások.

³⁹ Conradi Máté vallomása, 1766. május 22.

dúkkal a tiszttartói ház udvarán a tömlöchöz vitetett. Mielőtt pedig oda betették volna őt, a tanácsos úr is odaért, a hajduk által már a lejárathoz illesztett létrát elvettette és a foglyot a létra segítségével nélkül körülbelül másfél bécsi öl mélységbe letaszította”.⁴⁰ E leírás már sokkal valószerűbb. De azért a megyei urak szemrebbenés és megjegyzés nélkül hallgatták végig a két hajdú minden tiszttartói mellébeszélésén túlvető, átlátszó és kenetes hazugságait arról, hogy Konrád csak „egynehány ütést” kapott az úrtól, majd annak kívánságára „maga az tömlöcbe le bocsájtkozott”.⁴¹

A jelenet ismerős: a sötét, földalatti tömlöc a tiszttartó házának elengedhetetlen tartozékaként, a parasztok szóvivőjének bántalmazása és elzáratása, de még az is, ami e provokatív, erőszakos lépésből a feszült helyzetben következett. Hasonlóan történt ez az előző évben, 1765 szeptemberében, a dobrai, Vas megyei Batthyány-uradalomban; a jobbágyok végül itt is a tiszttartó házát megostromolva, erővel szabadították ki embereiket.⁴² A sors iróniájához tartozik, hogy Rudnyánszky még hozzá maga gondoskodott a felháborodást kiváltó hír minél sietősebb elterjesztéséről: hajdújával végigkeresette a falut (mondanunk sem kell: hiába) egy éppen kéznél található kovácsért vagy lakatosért, hogy foglyát tüstént vasra veresse.⁴³ S először még most is csak annyi történt, hogy vagy tíz-tizenkét családfő összegyűlt a bíró házánál, majd a bíró távollétében Knop Ádám javaslatára, növekvő kísérettel elindult a tiszttartót megkérni, hogy az ártatlanul betörtönzött Konrádot bocsássák szabadon.⁴⁴ A tiszttartó három Rudnyánszky-fió (Antal, Elek és Ignác) kíséretében éppen Battára indult kocsin, amikor meglátta „a sok embert öszve csoportosulva lenni s eleikben menni, kik az tömlöczen vetett eskütt embert ki szabadítani akarták”.⁴⁵ A megyei vizsgálók buzgón keresték azon vád igazolását, hogy a parasztok elállták az utat, sőt megragadták a lovak zabláját (nem kellett: a kocsi előbb megállt majd visszafordult), fenyegetőleg követelték a fogoly kiadatását és (a hajdúk szerint) csak azért nem rohanták meg azonnal a házat, mert még nem érezték elég erősnek magukat. A valóságban azonban ekkor még inkább az alkura, kérő szóra hajló, a nyílt összetűzést elkerülni kívánó, óvatosabb, idősebb jobbágygazdák vezették az akciót, akik igyekeztek visszatartani az elszántabbakat, és megértetni a Rudnyánszkyakkal, hogy a helyzet veszedelmessé válhat, ha nem engednek valamit. Az úrfiak azután gondoskodtak róla, hogy e kísérlet a széles nyilvánosság előtt keserves kudarcba fulladjon. Tetteiket

⁴⁰ *Species facti*, 1766. május 21. Haec dum ita communitalis nomine recenserit, ipse dominus consiliarius provisoralem domum ingressus quaeavit ex nuncio, an ne amplius robottas praestare simpliciter negarent, ad quod praevium communitalis edictum repetentem deputatum diris admodum verberibus baculo penes se habito ipse dominus consiliarius excessit, adque magis explendam iram suam pendentem e muro pistoletam arripuit, ast duo ejusdem filii Antonius et Ignatius cum provitore praevidentibus facile secuturi majoris periculi casum, eundem deputatum e cubiculo ejecerunt, ejectione tandem alter ad aream domus stans filius Alexius corripuit, correptumque per hajdones ad carceres in area ejusdem provisoralis domus existentes duci curavit. Qui antequam ad eosdem conjuceretur adveniens etiam dominus consiliarius scalas ex descensu jam per hajdones adaptatas removeri, et capium sine scalarum beneficio ad profunditatem semialterius circiter orgiae Viennensis detrudere jussit.

⁴¹ Aulih és Tiringer vallomásai, 1766. május 22.

⁴² *Vörös K.*: Az 1765—66-i dunántúli paraszttömegmozgalom és az úrbérrendezés (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon, 1711—1790. Bp. 1952), 318—319. A robotkövetelések emelésére ld. *Szántó I.*: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei, *uo.* 221—298. — A dobrafalvi parasztok régebben heti 1 napot, ekkoriban már heti 2—3 napot robotoltak igával, sőt aratás idején mindennap dolgozniok kellett, urbárium itt sem volt; az 1765. október 5-én a kancellária által a királynő elé terjesztett urbárium heti 1 nap ígás robotot írt elő. *Szabó D.*: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. I. Bp. 1933. 61., 85., 210. Az egykorú, igen bő és jellemző, vidéki anyagból emeljük ki (annyi más közül) a somogyvári jobbágyoknak a ténylegi eseményekkel egy időben kelt, Mária Teréziához írt instanciájából e sorokat: „Elsőben minémű nyomorúságokat szenvedünk az minden napi uraság dolgában, hogy sem télben, sem nyáron nyugalomunk nincsen s ha valamelyikünk el maradt az minden napi dologrul keservesen üldözöttünk valamint az pogán kézben esett, sanyargatott rabok.” — Kaposvári Állami Levéltár, Somogy megye levéltára, Acta congregationalia 1766. III. f. 28.

⁴³ Hidegh János vallomása, 1766. júl. 10.

⁴⁴ Eisenheck György, Faigl Mátyás és König József vallomásai, 1766. júl. 10.

⁴⁵ Conradi tiszttartó vallomása, 1766. május 22.

nagyjából egybehangzóan írják le a szemtanúk és szenvedő alanyok, csak neveikben ellentmondóak, ami nem is meglepő, olyan testvérekről lévén szó, akik közül egy sem akart a többi mögött a durva pökhendiségben, szidalmakban, parasztok bántalmazásában elmaradni. A tisztartó szerint Antal volt az, aki a parasztokat megkérdezte: mit akarnak, és e feleletet kapta: „hogy az rabunk a tömlöczbül kint légyen”. Eisenheck részletesebb (és lényegében véve Faigl és Galgóczy által is megerősített) vallomása szerint Elek kérdezte tőlük gorombán: „Mit akartok átkozott svábok?” (Was wilt ihr verfluchte Schwaben?). „Azt feleltük neki (folytatódik latinul a vallomás), hogy a tisztartó urat akarjuk megkérni a bebörtönzött Konrad elengedésére”.⁴⁶ Erre Elek leugrott a kocsiról, végigvágott az embereken, majd szitkozódva elindult vissza a ház felé. A kocsi követte, a parasztok közül is aki közelebb volt. A ház előtt azután (a parasztok tényvázlata szerint) Eisenheck és Knop a Rudnyánszkyfiúkat „összetett kezekkel kérték, és figyelmeztették őket arra, hogy könnyen kirobbanó nagyobb néplázadástól lehet félni”. Ezek azonban rájuk sem hederítve „a könyörgők összekulcsolt ujjaira a náluk lévő botokkal roppant ütéseket mértek, úgy hogy (olvassuk a másnapi szövegben) ujjai ma is dagadtak és minden munkára használhatatlanok”.⁴⁷ Ezt a tisztartó és a két hajdú ismét jobbnak látta mellőzni a dolgok elmondásánál, de a parasztok sorra megerősítették. Elek „fejünket és könyörgésre tartott kezünket verte” — mondotta Eisenheck, mint szenvedő fél.⁴⁸

Az ifjú urak szemléltető módon bebizonyították, hogy kéréssel, emberi szóval nem lehet náluk semmit sem elérni, és ugyanakkor durva fellépésükkel végre kiprovokálták a régóta készülő robbanást: a sűrűvé nőtt néptömeg megrohanta a házat, és betört a kapun, szembezállva az urak és fegyveres szolgálók pisztolyaival, puskáival. A parasztok a faluban „jobban össze szedvén magokat — mondotta az egyik hajdú — eöregje, aprója, asszonyok és leány személyek nagy zsbajjal, kiáltozással, fejszéssel, vas vellákkal, dorongokkal az tisztartó házához reá rohanának, az kaput ki törték, ablaknak vas rostélyát ki feszítették, tömlöcz ajtón lévő lakatot le verték és Konrad eskütt embert az tömlöczbül ki szabadították”.⁴⁹ Ebben a vallomások lényegében egybevágunk. Eisenheck és óvatosabb társai még hozzátesszik, hogy az elszánt fiatalságot „az idősebbeknek sem kérése, sem félelme nem tudta visszatartani”.⁵⁰ Valóban ez volt az a pont, amikor az események túlszaladtak a korábbi, alkut próbáló akció vezetőin, akik, ha teheték, eltávoztak vagy félrehúzódtak. Faigl Mátyás, Galgóczy János, König József sorra vallották, hogy az összecsapáskor elmentek, az utóbbi azon indokolással, hogy „rosszul érezte magát” (non bene me sensi).⁵¹ A földekről éppen visszaérkező Tichy Pált az egybegyűlt néptömeg szemrehányásokkal halmozta el: „ti elhagytok bennünket e legnagyobb szükségben” — kiabálták az emberek, majd (vallomása szerint)⁵² vonakodása ellenére arra kényszerítették, hogy velük menjen. Hidegh János kisbíró a tisztartó istállójába húzódtott be a lovással együtt; kihallgatásakor a megyei urak mérgesen vonták kétségbe, hogy ilyen körülmények között (az istállóból olykor kinézve) hogyan láthatta, amint maga az ismét helyszínre érkező földesúr mindkét kezében pisztollyal avatkozik a küzdelemben, meg hogy a tisztartó puskát hoz ki a házból az egyik urasági szolga számára.⁵³ A vallomásokból

⁴⁶ Eisenheck György vallomása, 1766. júl. 10.

⁴⁷ *Species facti*, 1766. május 21. Georgius Ejszinhek et Adamus Knop pro liberatione innocentis et non nisi edicta communitatis referentis apud juvenes dominos recte in procinctu aliquo abundi constitutos complicatis manibus rogarunt, facileque emergentis majoris plebeae seditionis metum iisdem ad oculos posuerunt. Sed his quoque nihil moti complicatis praevio modo precantium digitis penes se habitis baculis tam enormes inflixerunt ictus, ut et hodie tumentes digiti ad perficiendum iudicium inutilis sint.

⁴⁸ Eisenheck György vallomása, 1766. júl. 10.

⁴⁹ Tiringer Jakab vallomása, 1766. május 22. Hasonlóan Aulih Jakab és Conradi Máté vallomásai is ugyanakkor.

⁵⁰ *Species facti*, 1766. május 21.

⁵¹ Faigl, Galgóczy és König József vallomásai, 1766. júl. 10.

⁵² Tichy Pál vallomása 1766. júl. 10. Ego intrando populum jam congregatum deprehendi, hominesque me arguebant dicendo: vos in maxima necessitate nos deseritis, meque reluctantem populus praeire cogebant qui me ad murum retraxi, plebs vero portae irruens aditum sibi facit . . .

⁵³ Hidegh Jakab vallomása, 1766. júl. 11.

nem derült ki, hogy kik szabadították ki Konrádot, és pontosan mi történt a kapu betörése után odabent. Többet tudunk arról a fegyveres közelharcról, amely közben odakint, a ház előtt az utcán végbement.

Mint minden ilyenféle jelenet esetében, a vallomások részletei itt is sokban eltérnek egymástól. Annyi azonban elég világosan megállapítható, hogy a sikeres roham a ház előtt, az utcán, még Knopék bántalmazása közben érte a két Rudnyánszky-fiút. Elek pisztolyt ragadott, de úgy látszik nem tudta használni. Ignác kezéből pedig kitépte a botot az ura védelmére odarohanó Knop Ádámné. Közben azonban rohanva megérkezett a kastély felől a fegyveres urasági segédcsoport: maga a földesúr, mint láttuk pisztollyal (a tisztartó szerint: „félre fordítván a pisztolt edgyiket ki sütötte”), két másik fia: József és György, istállósolgák firkosbotokkal, „az uraságh jágerei is puskákkal gyűttenek segítségül”,⁵⁴ az egyik lövöldözés közben súlyosan megsebezte egy Posz Gáspár nevű legény szemét, továbbá Nagymihály Balázs urasági inas, kivont karddal hadonászva. A parasztok közül Homon Henrik a vállán, Tichy Márton a lábán sebesült meg. Fiala József urasági vadász szerint Máli János fia Ignácot karóval vagy vasvillával akarta átszúrni, de ő azt puskájával kiütötte a kezéből, és ugyanakkor látta, hogy br. Száraz Tamás Tédi nevű jószágigazgatója (aki ügylátszik szintén a kastélyból került elő) a fiú lábára sütötte puskáját. Schneider Katalin Fialára süjtött egy doronggal, erre az is elsütötte fegyverét, mások is tüzeltek. Fiala látta, amint Knop Ádámné Ignácot hajánál fogva ragadta meg, hogy megfékezze, viszont a kezén sebet kapott Nagymihály kardjától.⁵⁵ Knopné szerint (aki büszkén vallotta, hogy urának sietett védelmére) úgy, hogy Nagymihály kiejtette kezéből a kardot, ő fel akarta venni pengéjénél fogva, de az inas a markolatot visszahúzva sebet ejtett rajta.⁵⁶ Nagymihály úgy látszik nem akarta bevallani a kard elejtését, és nagyobb dicsőségnek tartotta azt a változatot, hogy Knopné ejtette el botját, miután éppen az ő karjára vágott vele hatalmasat, amire ő karddal csapott vissza a fegyvertelenül maradt, elszánt asszonyra, aki pusztá kézzel elkapta a feléje süjtő, meztelen pengét, és „a férfiakra kiabált, hogy nincs bennük az ő bátorsága, és mindegyik közt az élen haladt.”⁵⁷ Az összecsapás ezzel véget is ért. Az uraság fegyveresei újra birtokukba vették a házat, de a visszavonuló parasztok elérték azt, amiért rohamra indultak: Konrádot kiszabadították. Ignác kimenekült szorult, de inkább nevetséges helyzetéből, amelybe saját elkapott pimaszsága miatt került. Arról azután már nem szól a krónika, hogy pár év múlva, amikor a nyegle himpellérré és bécsi adósságcsinálóvá cseperedett ifjurak már szüleikkel szemben mutatták ki foguk fehérjét és szokott pimaszságukat, és Ignác egyebek közt 70 aranyat zsarolt ki apjától egy tőle ellopott, és valami fontos perben kompromittáló iratért, az öreg Rudnyánszkyknak nem jutott-e olyasmi eszébe, hogy e kedves ifjú talán még többet is megérdemelt volna Knopné nevelési módszeréből, az egyetlenből, amelyet úgy látszik megérteni képes volt.⁵⁸

A történeteket a vallomásokból kielemezhető, apró részletekig rekonstruálva, jelenetté elevenítve: ennyi volt a tétényi „tumultus”, azzal a záró aktsussal, hogy amikor ezután „az eöreghe a bíróhoz, legényei pedig a korcsmára mentenek”,⁵⁹ az utóbbi helyen halálos végű összetűzés történt az urasági birkás (aki rövidesen belehalt sérüléseibe) meg Tichy György és Eisler Márton között, akik viszont nemsokára a megye börtönében ültek emberölés vádjával terheltén.⁶⁰

⁵⁴ Conradi Máté vallomása, 1766. május 22.

⁵⁵ Fiala József vallomása, 1766. júl. 11.

⁵⁶ Knop Ádámné vallomása, 1766. júl. 11.

⁵⁷ Nagymihály Balázs vallomása, 1766. júl. 11. Adami Knopi consors certum fustem in tumultu prae manibus suis habuit, et erepto per ipsam e manibus heruli Alexii (helyesebben: Ignatii) baculo hunc abjecit, fuste vero me per brachium percussit violentia tali, ut fustis e manibus ejus exciderit, quod ipsum dum vidissem, frameae latere eandem per genam percussi, quae mulier frameam meam caepit et ita framea per me retracta manus ejus laesa extitit, viros vero increpuit, quod omnes animositatem ipsius non haberent, ipsaque omnes praeibat.

⁵⁸ *Fekete Nagy A.* : i. m. 33.

⁵⁹ Conradi Máté vallomása, 1766. május 22.

⁶⁰ A községi bfró vallomása, 1766. júl. 10.

Mindez önmagában véve aligha látszik nagy horderejű eseménynek. De azonfelül, hogy közelről, egyéni, élő embereken át megelevenít előttünk egy darab XVIII. századot, mégis jelzi a paraszti osztályharc erősödését. A kiváltságos urak, a megye üléstermében, ha nem is ugyanezen fogalomhasználattal, de lényegében véve ugyanezért tartották a maguk szempontjából igenis nagyon fontosnak és veszedelmesnek.

III.

A Pest megye 1766. július 16-i kisgyűlése *ugyanezen* aktákat, s bennük ugyanezen adatokat hallgatta végig, majd a hallottakat mérlegelve (feltehetően az alispán javaslatára) az alábbi határozatban fogalmazta meg a „tisza és valódi igazaságot”, ahogy azt ott értelmezték, és belőle következő álláspontját:

„Mivel mind a parasztoknak a földesurasággal való szemtelen és illetlen eljárási módja, mind pedig az, hogy nyugtalanságuk veszedelmes zendülésre ösztökelte őket, az összes iratokból igen világosan kitűnik, ennél fogva azt határozták, hogy kívánt tájékoztatásul terjesszék fel a helytartótanácsához a bemutatott vizsgálati jegyzőkönyvet minden irattal együtt, mellékelve a megyének az iratok összevetéséből kialakítandó nézetét és véleményét, méghozzá a földesúr javára, ahogy mindenki közbiztonsága követeli.”⁶¹

„A tekintetes (alispán) úr ezután ismertette azt az urbáriumot is, amelyet, megbízatása értelmében az említett tétényi lakosok minden javadalmát előzetesen szemrevételezván, az említett jobbágyok számára a földesúrnak kidolgoztak.”⁶² Ezt folytatólag felülvizsgálat alá véve előzetes módosítás után jóváhagyták és a szokott hitelesítéssel mind az uraságnak, mind a jobbágyoknak mihez tartás végett kiadatni rendelték azzal, hogy ezenfelül végrehajtásának bejelentése és a megteendő kötelete céljából kiküldik a járási szolgabíróit.”

A tétényi tumultus ügyében július 16-án elfogadott és a helytartótanácsához továbbított megyei vélemény a megszólítás szokott udvariassági formulái után a következőket tartalmazta:

„A ránkbízott feladat értelmében Fenségedet és a helytartótanácsot engedelmesen tájékoztatni kívánván a Rudnyánszky József úr és tétényi jobbágyai közt kitört egyenetlenségekről, az idevágóan elvégzett vizsgálatokat három dokumentumban a legalázatosabban bemutatjuk. Ezekből megállapítható, hogy a jobbágyok az urasági rendelkezésnek ellenszegültek, a tömlöcbe vetésért pedig zendüléshez folyamodtak. Csakhogy mivel az uraság parancsai az előzetes szokásain alapultak, és mivel az engedetlen jobbágyok megbüntetésére megengedett dolog, az említett urasági cselekedetek nem szolgálhattak indokul a jobbágyok túlkapásához; sőt még ha az uraság követelése nem is látszott volna minden tekintetben helytállóknak, elfogadhatóknak, éppen mivel az említett tétényi lakosok instancía útján már előzőleg a megyéhez folyamodtak panaszai ügyében, a megye pedig határozatot hozott arról, hogy a járási szol-

⁶¹ „Siquidem rusticorum insolens et inconsuetus cum terrestri dominio agendi modus, ac quod ad excitatum periculosum tumultum sua inquietudine eliceretur, hinc determinatum est, ut in vim mandatae informationis eadem relata investigatio una cum omnibus actis, ac adnexo horum comitatum sensu et opinione ex combinatione actorum eruendis publica omnium securitate ed exposcente in favorem domini terrestrialis excelso consilio submittatur. — Retulit item eadem sua dominatio spectabilis virtute ejusdem suae exmissionis revisis praeviae oculariter cunctis ditorum incolarum Tétényiensium beneficiis praesenti domino terrestri elaboratum pro praefatis colonis urbarium, quod continuenter in judiciariam revisionem sumptum praevia modificatione approbatum, ac illud sub solita authentia tam dominio quam subditis pro observatione extradari et insuper pro ejusdem executiva declaratione et effectuatore effectuandorum dominum processualem iudicium exmitti determinatum est.” Pest m. lt. Prot. Congr. 1764—1768, f. 1179.

⁶² A 1766-i tétényi urbárium szövege c) tétel alatt az alábbi iratok közt található: Urbarialis dominiorum et locorum Torbágy, Bia, Soroksár, Ráckeve, Visegrád et Tétény regulationis acta. Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—33. Tulajdonképpen a megyei kiküldötteknek 1766. július 16-ról keltezett és a megyei közgyűléshez benyújtott jelentése ez, amely elmondja, hogy a június 23-i határozat értelmében június 30-án kiszálltak a helyszínre, megállapították a viszonyokat és 15 pontban szabályozták a jobbágyok kötelességeit.

gabiró vizsgálja ki az instanciában foglaltak valódiságát (s bár e szolgabíró különböző ügyekkel való megbízásai meg mindenféle más közügyi teendői által más irányban lévén lekötve ehhez nem tudott azonnal hozzáfogni, már ez a dolog is elintéződött és a jobbágyok panaszaának úrbéri szabályozással tettek eleget), éppen ezért meg kellett volna várniok az orvoslást és nem a saját ügyükben bíróként fellépni és ily módon az uraságnak ilyen súlyosan alkalmatlan és a legrosszabb következmények példáját nyújtó eredménnyel ellene szegülni; és ezért teljes alázatossággal úgy véljük, hogy a fentemlített lakosok súlyosan megtévedtek, amidőn a tisztartói házat zendüléssel megrohanták, a tömlőcöt, a vasrácsokat és a kaput feltörték, végül pedig a földesúr fiára vakmerően kezét emeltek, és ezért illő büntetést fognak érdemelni. Ezek inkább arra igyekeztek, hogy földesurukat minél inkább felingereljék, semmint arra, hogy jobbágyi állapotukra emlékezve a dolog valódi igazságát felfedjék. Így az 1. sz. alatti vizsgálati jegyzőkönyvben⁶³ hamisan merészelik azt állítani, hogy a földesúr a tisztartó házában megjelent Konrád Jakab ellen pisztolyt ragadott: ezt ugyanis az említett vizsgálatban szereplő jelentvők közül az említett Konrádon kívül senki így nem állíthatja, de az egész vizsgálat sorozatban másutt sehol nem került elő erről semmi; és már ebből is gondolható, mennyi hitelt kell adnunk többi vallomásaiknak és panaszaiuknak.”⁶⁴

A kisgyűlés urai nagyon biztosak lehettek a helytartó öfenségének és a kormányzéknek részint feudális szolidaritásában, részint szellemi képességei hiányos voltában, hogy ilyen átlátszó, fületlen rabulisztikával vélték a dolgot elintézhetni. A kérdéses pisztolyjelenetnél ugyanis a parasztok közül *csak* Konrád volt jelen, a többi erről nem is vallhatott, a pisztolylyal oly szívesen hadonászó földesurat és fiait természetesen eszébe sem jutott a vizsgálóbizottságnak kihallgatással molesztálni, a rajtuk kívül még a szobában található uradalmi alkalmazottak (tisztartó, hajdú) pedig, mint már láttuk, korántsem riadtak vissza kisebb-nagyobb hamisításoktól uruk tisztára mosása, illetve közelebbről: kenyerek megőrzése érdekében. Nem nehéz elképzelni, hogy mi történt volna velük, ha valami kisiklás folytán ilyen esetben önként uruk ellen vallanak. Önként, mert hiszen a megyei urak gondosan óvakodtak a vitás pisztolyügyről bárkit is külön kikérdezni. Az uradalom emberei sem állították tehát,

⁶³ Az 1766. május 21-én felvett Species facti-ra céloz.

⁶⁴ Pest m. lt. Protocolum rescriptorum 1758—1766, ff. 733—734:

Serenissime Dux Regie Locumtenens, Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium, domini domini benignissimi, gratiosissimi, colendissimi!

Super discordiis inter dominum Josephum Rudnyánszky et subditos ejus Tétényienses exortis, Serenitatem vestram excelsumque consilium locumtenentiale regium pro commissio nobis munere in omni obsequio informaturi, peractas eatenus investigationes in triplici documento humillime exhibemus. Ex quibus observare est subditos pro mandato dominicali renitentiam, prio incarceratione tumultum sumpsisse, verum dum jussa dominalia praecedaneo usui innixa erant, dum animadversio in reluctantes subditos licita est, praemissa dominalia facta ansam eorum exorbitantiae dare non poterant; quin imo, etamsi domini postulatum non omni ex parte subsistens, submissibile videretur, quando nihilominus praeallati incolae Tétényienses praevie jam ad comitatum, intuitu agraviorum suorum, via instantiae recurrerunt, ejusdemque instantiae realitas per processus ejus judlium investiganda (quicquid in pluribus negotiis exmissus publicisque diversis aliis functionibus distentus, tum statim ad id semet accingere non poterat, jam tamen et illud effectuatam, et subditorum querelae urbariali regulatione occursum est) determinata erat, remedium inde praestolari debebat, non vero in propria causa judices semet efficere, ac taliter dominio, cum inconvenientissimo et pessimorum sequelarum exemplum dante resultu obstrepere, ac ideo in omni humilitate censemus, praeallatos incolas ex tumultuosa domus provisoralis aggressionem, carceris, cratiumque ferrearum et portae effractione, in filium denique domini terrestri temeraria manu injectione plurimum errasse, eosdemque competenti animadversione fore dignos. Qui alioquin, ut domini sui terrestri animum magis exasperarent, plus intenti erant, quam ut subditalis suae conditionis memores genuinam rei veritatem detexissent, dum in investigatione sub 1° falso referre praesumunt dominum terrestrem contra Jacobum Konrád in domu provisoris constitutum pistoletam arripuisse; id enim velut nemo ex illis praeter praefatum Konrád in praeattacta investigatione contentis, eotum praesens, ita nec referre potest, sed nec alias ex tota investigationis serie quidpiam super eo eventum; et vel hinc conjici potest, quae reliquis etiam eorum fassionibus et querimoniis fides habenda. Benignitati in reliquo et altissimis gratis commendati, cum veneratione persistimus. Datum particulari congregatione nostra die 16^a mensis Julii anno 1766 Pestini celebratae.

Regiae Serenitatis Vestrae

Excelsique locumtenentialis regii servi humillimi, obligatissimi, obsequissimi universitas comitatum Pest, Pilis et Solth articulariter unitorum.

hogy Konrád *nem* mond igazat, hogy a pisztolyjelenet *nem* történt meg — hanem csak hallgattak az egészről, miután nem is kérdezte őket erről senki. Így hát a megye azon érve, hogy e mozzanat a vizsgálat során másutt nem bukkant fel, önmagában még semmit sem bizonyít. Annnyival kevésbé, mivel ez a pisztolyjelenet *nem* Konrád egyéni vallomásában szerepelt — ilyen, emlékszünk, nincs is a jegyzőkönyvekben —, hanem abban a *közös* tényvázlatban, amelyet a község vezetői, élükön a bíróval, Konrádot beleértve négyen vallottak magukénak. A másik három ezt aligha merete volna megtenni, ha nincs meggyőződve arról, hogy Konrád e ponton is őszintén beszél. Az pedig, hogy egyetlen ilyen, enyhén szólva gyengén megalapozott példából a parasztok vallomásainak általában hamis voltára próbálnak következtetni, legfeljebb a megye azon igyekezetére jellemző, hogy a földesúri önkényeskedést eltsolja, nemcsak az elfogult vizsgálati eljárás rejtettebb módszereivel, hanem végső fokon az azt bizonyító vallomások hitelének egyszerű tagadásával is.

A július 16-i kisgyűlés résztvevőit azonban nem ilyen meggondolások foglalkoztatták, hanem elsősorban azok a rendszabályok, amelyekkel a másutt is, sokfelé felbukkanó parasztmozgalmakat (Tétény csak láncszem volt ezekben) el tudnák nyomni. Az alispán kifejtette, hogy „a parasztok arcátlanságai más Pest megyei helyekre is mindinkább átterjednek, és hogy mivel a közérdek halasztást nem tűrhet, ő maga tett közben intézkedéseket a kiskőrösi, solti és dunavecsei lakosok hasonló arcátlanságainak megfékezésére, és elrendelte, hogy Nagykőrös, Kecskemét és Cegléd mezővárosokból, ahol még teljes a nyugalom, mintegy 130 fegyverrel fölszerelendő embert jelöljenek ki, hogy e karhatalommal az említett helységek elfogandó lázadóit a megye börtönébe hurcolják”. A gyűlés sietve és elégedetten jóváhagyta az alispán „alkalmas intézkedését”, majd a dunavecsei tumultusra vonatkozó iratok⁶⁵ meghallgatása után többen nyilatkoztak arról, hogy miképpen lehetne „az ilyen bajon segíteni, a lázongókat megfékezni, és ily módon a korábbi nyugalmat helyreállítani”.⁶⁶ Addig is, amíg a következő közgyűlésen valami hathatós megoldásra kerülhet majd sor, azt határozták, hogy az alispán folytassa korábbi, minden tekintetben jóváhagyott intézkedéseit, a továbbiak során jelentkező ilyen baj minden esetére vegyen magához a nyugodt helyekről annyi embert, amennyi nézete szerint az ily erőszakos jelenség elnyomásához szükséges, szolgálata díját, fáradozásának és költségeinek megtérítését pedig meg fogja kapni a megyei házipénztárból, amelyet ezért majd a zendülők és elfogandók javaiból fognak kárpótolni.⁶⁷ Az alispánt úgy látszik nem zavarta, hogy tulajdonképpen szerencsétlen, semmivé tett parasztok nyomorult vagyonkáját vágja zsebre napidíjként, még hozzá olyanokét, akiket ő maga fogat el. Eszébe sem jutott e megoldás ellen szót emelni, hanem néhány kisebb ügy megtárgyalása után végezetül még bejelentette, hogy a császári ezred parancsnoka Pestről Pereg vidékére készül áttenni táborhelyét, ha ezt a megye is jónak tartja. A megye jónak is tartotta, ily alkalmakkor forrón átérezve az ott állomásozó, bár máskor nem különösebben szívesen látott császári regiment használhatóságát a feudális rend érdekében, „mivel a különösen a solti járásban felbukkanó népmozgalom (plebeus motus) körülményei tanácsossá teszik, hogy a népet némi- leg a katonaság közelsége is fékezze”.⁶⁸

⁶⁵ A dunavecsei tumultusról (1766. július 6.) rövid feljegyzés: Pest m. lt. Miscellanea politica 1766—12.

⁶⁶ A hozzászólókat nem nevezi meg a jegyzőkönyv. Azt azonban tudjuk, hogy Beniczky alispánon kívül egyebek közt az alábbiak vettek részt a kisgyűlésen: Batta Pál kir. táblai úlnök, páter Vidi Ferenc pesti pálos prior, Ráday Gedeon, Tihanyi Dániel, Pintér Fülöp, Róth Tamás, Felberth János, Zlinszky József (az óbudai kamarauradalom jószágkormányzója), Fáy András, Darvas Ferenc és Gosztonyi András (mindezek mind assessorok), továbbá Bogyai János megyei főjegyző, Gányi János jegyző, Muslay Gábor és Vida István (piliszi, ill. kecskeméti járási szolgabírák), Jeszenovszky Sámuel ügyész, Versányi Ádám főadószedő, Kovácsóczy László fő commissarius, végül Jeszenszki Péter és Friebeisz János alszolgabírák és Záborszky Gábor esküdt. Pest m. lt. Prot. cong. 1764—1768, f. 1178.

⁶⁷ Uo. f. 1180. „Determinatum est, ut dominus ordinarius vicecomes praevias suas dispositiones per omnia rathabitas continuaturus pro omni emergentis ulterioris ejusmodi mali casu necessarios, ac numero tot, quot pro suppressenda tali vi censuerit, ex locis tranquillibus assumat, stipendia sua, fatigiorumque ac sumptuum remunerationem ex cassa domestica, quae ea in parte ex tumultuantium comprehendendumque rebus et mediis reintegrabitur recepturus”.

⁶⁸ Uo. f. 1181.

A megyei urak láthatólag igyekeztek alapos munkát végezni. A július 28-i közgyűlésen már a megyei börtönök rendkívüli túlszűfoaltságáról panaszkodtak, és a királynőhöz intéztek kérelmet, hogy a több évre elítélt közbűntényesek várbörtönökbe való átszállításáról kegyelmesen intézkedjék.⁶⁹ Ugyanezen a közgyűlésen Versányi Ádám megyei adószedő és Záborszky Gábor esküdt bejelentette, hogy a tétényi parasztoknak a helyszínen, német nyelven magyarázta el a megye által számukra kidolgozott urbáriumot, amelyet azok el is fogadtak, csak azzal nem voltak tisztában, hogy ki számít közülük egésztelkesnek⁷⁰ (mint utólag kiderült: senki). Végül pedig 1766. szeptember 6-án a tétényi birkás megöletésével kapcsolatos, pár hónapig tartó büntetőper is véget ért: a megyei törvényszék Tichy Györgyöt fejevesztésre (ad gladium), Eisler Mártont pedig egyévi börtönre ítélte.⁷¹ A megye mindezzel a maga részéről lezártnak, elintézettnak tekintette a tétényi tumultus ügyét.

A számára meglepő fordulat azonban ezután következett. A tétényi ügyben ugyanis egymásután két leirat érkezett hozzá. Az egyik 1766. október 1-i keltezéssel, Bécsből, Mária Terézia sajátkezű aláírásával, a halálos ítélet dolgában. A másik 1766. október 6-ról keltezve Pozsonyból, a helytartótanáctól, a zendülésről felterjesztett megyei tájékoztatásra és állásfoglalásra válaszul. Mindkét leirat az 1766. december 9-i megyei közgyűlésen került felolvasásra. Mindkettő ránk maradt.

Az első iratban Mária Terézia kijelenti, hogy miután a két tétényi elítélt perének referátumát meghallgatta, „császári-királyi kegyességünkből és kegyelmünkből úgy döntöttünk, hogy Tichy György a rá kimondott halálbüntetés helyett egy esztendeig Budán, bilincsből kényszermunkát végezzen, Eisler (Aissler) Márton pedig ugyancsak Budán egy hónapon át végezze azt, utána pedig, előzetes komoly megintés után, engedjék őket szabadon.” A megye tehát adja át a foglyokat a budai katonai parancsnokságnak (amely átvételükre a haditanácson át kap majd utasítást), és majd onnan „engedtesse szabadon”.⁷²

A királynőnek elég lesújtó véleménye lehetett a megyei peres eljárásról és a törvényszék ítéletének megalapozottságáról, ha a gyilkossági vád alapján kimondott halálbüntetést egyetlen esztendőre (illetve a másik vádlott egy esztendejét egy hónapra) változtatta át, sőt elég szembetűnő bizalmatlansággal még arról is külön intézkedett, hogy a foglyokat kivége a megye kezéből és az udvar szavától közvetlenül függő császári katonaságnak adassa át, hogy majd onnan kerüljenek szabadlábra. De nem kevésbé lesújtó véleményről tanúskodik a másik irat, amelynek szövegéből kiderült, hogy a tulajdonképpeni zendülés ügye is eljutott Bécsig. Ez az utóbbi irat az alábbiakat közölte a megyével:

„Uraságtok július 16-án kelt tájékoztatóját a Rudnyánszky József úr és jobbágjai között keletkezett egyenetlenségekről a vizsgálati iratokkal együtt megkapta a helytartótanács és ő szent felségének alázatosan bemutatta.”

⁶⁹ Uo. f. 1183.

⁷⁰ Uo. f. 1187. Dominus generalis perceptor Adamus Versányi cum juratore Gabriele Záborszky re publicationis urbarialis regulationis per unitos hos comitatus pro incolis Tétényiensibus elaboratae ad faciem loci exeuntes retulerunt oraliter memoratam regulationem praeallatis incolis Germanico idiomate explanatam per ipsos acceptatam esse in eo dumtaxat difficultatem formando, quod ignorarent, quis ipsorum integrae, quis item mediae esset sessionis. Praeterea quoad foenotorum carentiam ultro suam posuerunt insinuationem.

⁷¹ Pest m. lt. Malefactorum protocolaris series, 1766—1769, 43. és 44. tétel. Maguk a periratok nem találhatók.

⁷² Pest m. lt. Intimata, 1766. (Az 1766. dec. 9-i iratok közt, 11. sz.) „Demissa informatione vestra penes processum criminalem contra Georgium Tichi et Martinum Aissler opilioni dominali in Tétény necem inferentes motum et terminatum sub die 6^a recenter evoluti mensis Septembris isthuc submissa, benigne percepta, nobisque humillime relata, ex gratia et clementia nostra caesareo-regia benigne resolvimus: ut Georgius quidem Tichi in vicem sibi dictatae mortis poenae in compedibus Budae per unum annum, alter vero Martinus utpote Aissler pes unum mensem aequae Budae labores publicos subeant, dein autem penes praeiviam seriam commonitionem, liberi dimittantur. . .” (Az irat Mária Terézia aláírásán kívül gr. Esterházy Ferencét és Jablanczy Józsefét viseli). Mária Terézia sajátkezű resolúciója: OL, Magyar Kancellária, Originale Referadae 1766: 201.

„Ezzel kapcsolatban ő szent felsége kegyelmesen úgy döntött, hogy az említett Rudnyánszky József urat a megye közgyűlésén az uralkodó nevében feddjék meg és komolyan intsek meg, hogy ezentúl ne dühösködjék (saeviat) jobbágyaival szemben, hozzátéve: pusztán csak királyi kegyelemből tekint el attól az eljárástól, amelyet ellene egyébként indítani kellene.”

„A helytartótanács ennél fogva a kegyes királyi parancs alapján elrendeli uraságtoknak, hogy e kegyes királyi döntés végrehajtására tegyék meg a szükséges lépéseket.”⁷³

Nem nehéz elképzelnünk, minő érzelmek közt hallgatták végig a megyei urak az 1766. december 9-i népes közgyűlésen e leiratokat. Halálos ítélet helyett egyetlen év olyan parasztnak, aki kezét mert emelni az uraság emberére! Zendülő jobbágyok kemény felelősségrevonása helyett egyik birtokos társuk nyilvános megszidása, megszegyenítése, ellene indítandó eljárással való fenyegetése! Tiltakozni nem mert a megye, fogcsikorgatva fejet hajtott a határozott parancs előtt, legalábbis ami a külszint illeti, de a valóságban máris szabotálni kezdte. Először is azt kellett megakadályozni, hogy a foglyokat valóban kivégyék a markából. A közgyűlés elé ezzel kapcsolatban egy már szemmel láthatólag jól előkészített terv került. A jegyzőkönyv szerint a királynő rendelkezését „allattvalói hódolattal fogadják”, de „teljes alázatossággal azt fogják válaszolni őfelségének, hogy kegyes rendelkezésének a megye már teljesen eleget tett, hanem a budai főparancsnok nem volt hajlandó átvenni a nevezett kegyelemben részesülteket, csak abban az esetben, ha ellátásukról a megye gondoskodik, ami azonban tulságosan terhes volna”.⁷⁴ Ki tudná megmondani: vajon szándékos fogással provokáltak-e vitát a krajcáros formalitásokban közismerten bornirt császári katonai parancsnoksággal, hogy a királynő parancsának nyílt megtagadása helyett két nyomorult rab (amúgy is eleve a megyét terhelő!) ellátási költségeinek húzavonájával kerülhessék meg a tényleges végrehajtást? Az úgy további fejleményei nem derülnek ki az iratokból. Nem tudjuk, sikerült-e a foglyoknak a hátralevő időt épségben átvészelve végül visszanyerni szabadságukat. Az iratok hallgatása inkább pesszimizmusra int. Eisler Márton neve nem szerepel ezután a tétényi névsorokban, Tichy György ugyan az 1770-es urbáriumban kettő is van (ifjabb, idősebb), de Tichy a leggyakoribb családnevek egyike Tétényben, és az 1771-es összeírás már ezekről

⁷³ Pest m. lt. Intimata 1766. (Az 1766. dec. 9-i iratok közt, 12. sz.):

Illustrissimi, reverendissimi, spectabiles ac magnifici, perillustres item et generosi domini nobis observandissimi!

Circa discordias inter dominum Josephum Rudnyánszky, ejusque subditos exortas, submissam cum investigationum actis sub 16^a mensis Julii praetitulatum dominationum vestrarum informationem accepit consilium hoc locumtenentiale regium, et Suae Majestati sacratissimae demisse repraesentavit.

Quo in passu siquidem clementissime resolvisset Sua Majestas sacratissima, ut antelatus dominus Josephus Rudnyánszky propter hoc factum suum in comitatus congregatione nomine regio reprehendatur, utque deinceps in subditos non saeviat, serio commoneatur, eo addito: ex pura gratia regia processum alias contra illum instituendum relaxari.

Hic id ipsum praetitulatis dominationibus vestris de benigno jussu regio intimat consilium hoc locumtenentiale regium, quatenus ad effectum hujus benignae resolutionis regiae necessaria agere norverint. Datum ex consilio regio locumtenentiale, Posonii die sexta mensis Octobris anno 1766. celebrato.

Praetitulatum vestrarum
benevolus ad officia paratus
Comes Paulus Balassa
Josephus Klobusiczky.

A kancelláriai iratokból egyébként valóban kiderül, hogy az udvar először egyenesen fiscalis actiót akart Rudnyánszky ellen indítani. Litterae Consilii 1766: 488 (mellette a Helytartótanács úrbéri bizottságának jegyzőkönyvi kivonata). Conceptus Expeditionum 1766. jún. 21, okt. 10, 21. — Szó esik arról az ügyről a Helytartótanács Departamentum Urbariale c 2215 raksz. csomójának Comitatus Pestiensis c. iratkötegében is. Ezen adatokra Vörös Károly volt szíves felhívni a figyelmemet.

⁷⁴ Pest m. lt. Prot. cong. 1764—1768, f. 1235. In omni submissione describetur Suae Majestati benignae huic ordinationi regiae comitatus istos omnino jam satisfecisse, dictos tamen agratios per commendantem Budensis praesidii citra intertentionis eorum hinc subministrandae praestationem, quae tamen nimium onerosa esset, acceptatos haud esse.

sem tud. Persze az is lehet, hogy Tichy és Eisler életben maradtak, csak nem tudtak vagy nem óhajtottak többé falujukban élni.⁷⁵

A megye, mondanunk sem kell, Rudnyánszky megpirongatásának dolgát sem hajtotta végre pontosan. Az utasítás világosan és félreérthetetlenül előírta, hogy a tétényi földesurat a megye *közgyűlésén* kell komoly megintésben részesíteni. Rudnyánszky azonban (nyilvánvalóan nem véletlenül) nem jelent meg e közgyűlésen, az utóbbi pedig, ahelyett, hogy az utasítás értelmében berendelte és mindenki füle hallatára megfeddte volna őt, szépen megkerülte e kínos feladatot: „kiküldte a járási szolgabíró urat a gyűlésből távollevő tekintetes urasághoz azon célból, hogy ezen intimátum tartalmát közölje a tekintetes urasággal. A szolgabíró pedig onnan visszatérve jelentette, hogy az említett tekintetes uraság a vele közölt intimátum tartalmát teljes tisztelettel fogadta, annak közléséért a megyének köszönetet mondott, hozzáfűzve azonban, hogy ha őfelségének úgy tetszik, ő nem hátrál meg az intimátumban említett eljárás elől, mivel ennek során meghallgatásra kerülve elegendőképpen fel tudná hozni mindazt, ami őt felmenti”.⁷⁶ A közgyűlés nyilván nem elégedett volna meg e megoldással, és nem foglalta volna a még így is kissé kihívó választ jegyzőkönyvbe minden kommentár nélkül, ha tagjainak szíve mélyén nem ugyanaz a sértett, dacos harag forr, amely Rudnyánszky nyilatkozatából a szolgabíró szelídített változatán át is kiparázslík. Hogy odafele nem így képzelték a tekintetes uraság komoly figyelmeztetését, nehogy a jövőben is kegyetlenül bánják jobbágyaival, az körülbelül biztosra vehető.

Mint egyetlen cseppben a tenger, az önmagában aligha jelentős tétényi tumultus példáján úgy szemlélhető, helyi feltételek között, kis részletek színeivel, a jobbágy—földesúr viszony és az udvar ezzel kapcsolatos politikája az úrbérrendezés küszöbén. E konkrét esetből is kitűnik a földesúri kizsákmányolás, robotkövetelés, önkényeskedés fokozódása, a megye alapvető szolidaritása a birtokos nemesi érdekekkel, a paraszti osztályharc kihatása (terhek szabályozása) és az udvar beavatkozása, amely itt, ne habozunk kimondani, még mindig az egyetlen viszonylag pozitívabb, ha nem is különösebben eredményes mozzanat a zendülést követő hivatalos eljárás lehangoló szövevényében, amelynek alapvonását a kíméletlen nemesi osztályönzés, a hivatalos eljárás elfogultsága és a fölön fogható ferdítések elég durva módszere adta meg. Ezt akkor is megállapíthatjuk, ha semmi illúziót nem táplálunk a Habsburg-államhatalom célkitűzéseit és azok gyakorlati átültetését illetően, ha tudjuk, hogy az abszolutista államhatalom is alapvetően feudális, és hogy nem utolsósorban a paraszti küzdelmek kiszélesedésétől való félelmében kényszerül jobbágypártoló politikára. Akkor is megállapíthatjuk, ha eszünk ágában sincs e jobbágypolitikát szellemtörténeti magyarázatok felmelegítésével egyszerűen Mária Terézia ilyen vagy olyan személyi tulajdonságaiból levezetni, vagy a „jó királynő” legendájához visszanyúlni. Arról van szó, hogy az elnyomókat osztályérdekük általában megakadályozza a valóság bizonyos, elég lényeges szektorának felismerésében, illetve a felismerés gyakorlati konzekvenciájának levonásában. Ha sok másban nem, az árutermeléssel élesedő jobbágy—földesúr antagonizmus terén a bécsi udvar, adott feltételeinél fogva, ekkor valamivel többet fogadhatott el a valóságból, mint a magyar feudális uralkodó osztály, sőt e valamivel többet érdeke is volt elfogadni, mert saját adóalanyait védte az urakkal szemben és

⁷⁵ Azt sem tudjuk közelebbről megállapítani, hogy a büntető pertől függetlenül történt-e valami a tulajdonképpeni zendülésben szereplő tényekkel. Az 1770—1771-es névsorokban ezek szinte mind megtalálhatók, egy feltűnő kivétellel: éppen Konrád Jakab sehol nem szerepel többé. Meg kell azonban még említenünk, hogy ugyanezen a december 9-i közgyűlésen más, természeti kárt szenvedett helységekkel (Kalocsa, Kecskemét, Dömsöd) együtt Tétény is adóelengedést (bonificatio) kapott (meg nem nevezett értékben) a május 21-i kárbizonylat alapján. Pest m. lt. Prot. congr. 1764—1768, f. 1251.

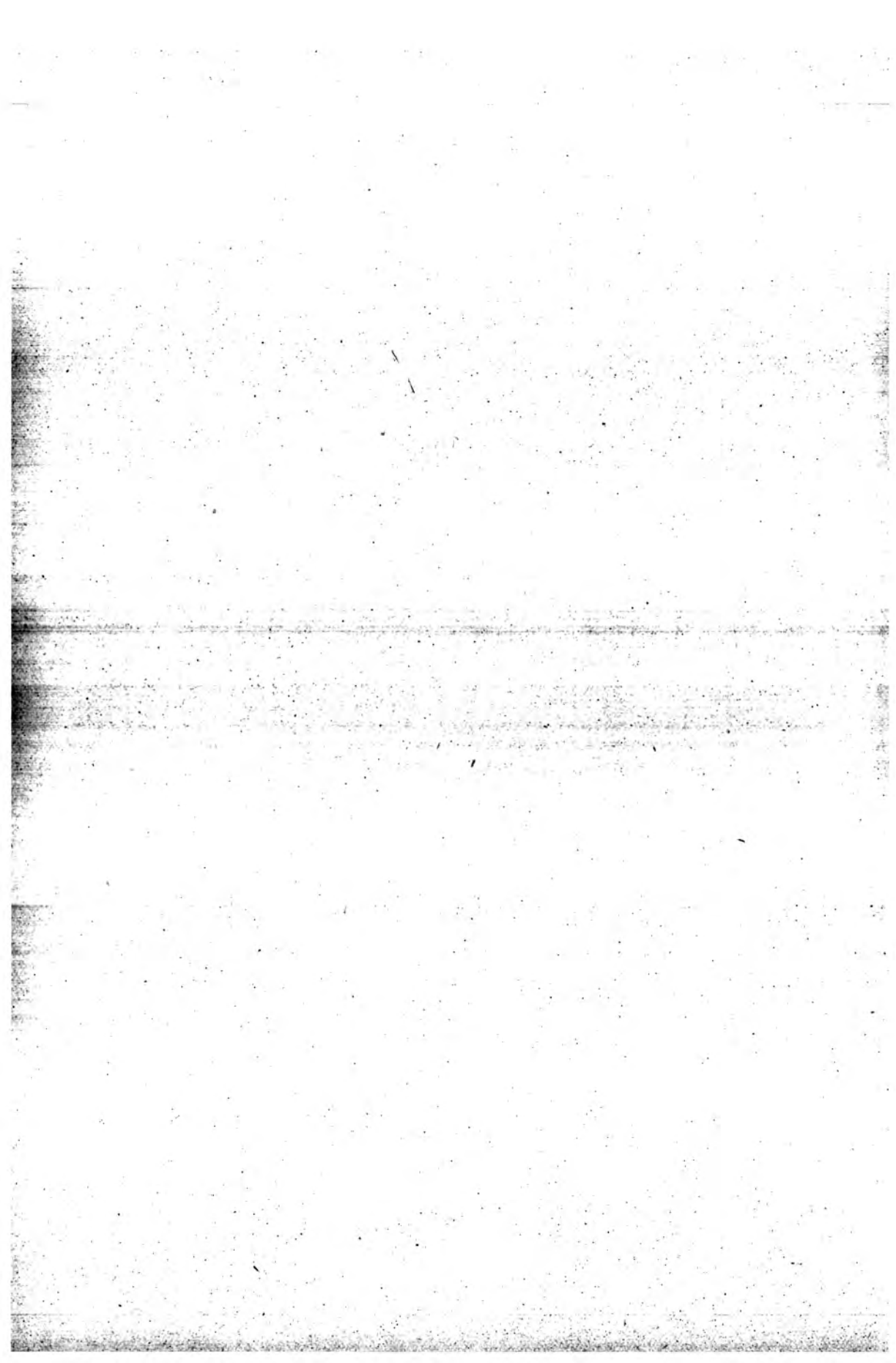
⁷⁶ Pest m. lt. Prot. congr. 1764—1768, f. 1236. Exmissus est dominus processualis iudicium ad suam dominationem spectabilem ex hoc consensu absentem fine eo, quatenus suae dominationi spectabili continentibus huius intimati communicaret; qui domum abinde reversus retulit titulum suam dominationem tenores communicati secum intimati omni cum veneratione excepisse, proque communicatione ejusdem gratias inclitae universitati reddidisse subnectendo caeterum intimato mentionatum processum, si Suae Majestati ita placuisset, semet haud refugisse, quoniam ibidem sufficienter audientibus omnia ea, quae se indennem facerent, inducere potuisset. — Az a tény mindenesetre, hogy Rudnyánszky 1773-ban báróságot kapott, arra utal, hogy ily kis incidensek miatt az udvar nem táplált tartós haragot egy-egy földesúrral szemben.

a feudális rendszer legszembetűnőbb kinövéseit próbálta eltüntetni a lényeg megmentése érdekében. Az udvar, mialatt 1766 nyarán a Dunántúlon végig fellángoltak a mozgalmak, saját, már folyamatban levő akciójának sikerét látta veszélyeztetve az olyan ostoba földesúri követelkezés által, amilyennel Rudnyánszky provokálta ki a tétényi zendülést, méghozzá egy soká már amúgy sem tartható állapot meghosszabbítása érdekében. Ez indokolta az udvar haragját is Rudnyánszky ellen. Mindez elég világos. De éppen ezért semmi szükség arra, hogy a fegyverrel, tömlőccel robotoltató földesurak, „lázongók” vagyunkáját fáradozásuk díjául bezsebelő alispánok, a XVIII. századi magyar feudális birtokos osztály valóságos szerepét megszépítsük azon tény elhallgatásával, hogy *ilyen* esetekben még az egyébként annyi mindenben elmarasztható Habsburg-hatalom is tisztességesebben, helyesebben járt el.

A példa persze nemcsak vízcseppként kisméretű, hanem, mint mondtuk, csak egyetlen azon megmozdulások többé-kevésbé összefüggő sorozatában, amelyek az előző, 1765. évi dunántúli események után most, egy újabb szakaszban, ha nem is ugyanolyan méretekben, Pest megyei, vagy pontosabban: a Pest-Budát, a városi piacot környező helységek kibontakozó (és másutt is, a tétényi eset után is felbukkanó) paraszti forrongásáról tanúskodtak. A kép e szélesebb keretben, több konkrét példa összevetésével válhatik árnyaltabbá, tanulsága pedig hitelesebbé.

DER TÉTÉNYER „TUMULT“ IM JAHRE 1766

Nagytétény, heute zu Budapest eingemeindet, war im XVIII. Jahrhundert noch ein kleines Dorf in der Nähe der Stadt Buda (Ofen). Im Frühjahr 1766 brach unter den dortigen Leibeigenen ein Aufruhr gegen die Herrschaft Rudnyánszky aus. Sie verweigerten den Dienst an ihren Grundherrschaften und befreiten ihren Anführer mit Gewalt aus dem Gefängnis. Die Abhandlung rekonstruiert die Gründe, den Ablauf, die Folgen und die Zusammenhänge dieser Bewegung auf Grund des im Pester Komitatsarchiv erhaltenen Quellenmaterials. (Protokolle, Urbarialschriften, Instanzen, Konskriptionen, usw.) Der Fall an sich hatte keine grosse Bedeutung, doch führt seine Analyse auch zu Lehren von allgemeinem Interesse. Erstens, weil sich dieser „Tumult“ in die Kette der Bauernbewegungen eingliedert, die seit 1765 in Westungarn gegen die feudalen Grossgrundbesitzer, des näheren gegen die wachsenden Robotlasten der Gutsherrschaft richteten, begleitet von dem Bemühungen des Wiener Hofes, die Urbarialverhältnisse von Staats wegen zu regeln. Zweitens, weil aus den Belegen hervorgeht, wie der städtische Markt (hier der von Pest und Buda) die Warenproduktion (hier z. B. die Weinproduktion der Tétényer Leibeigenen) anspricht und das Verhältnis zwischen Grundherrschaft und Leibeigenen zuspitzt. Drittens wirft das Untersuchungsverfahren gegen die Auführer ein bezeichnendes Licht auf das Verhalten der ungarischen feudalen Herrscherklasse, des adeligen Komitats und, von der anderen Seite, auf das Verhalten des Wiener Hofes in einem gegebenen, konkreten Fall. Das Komitat stellte sich unverhohlen auf die Seite der Grundherrschaft: es hielt eine einseitig eingestellte Untersuchung ab und fällte schwere Urteile. Maria Theresia setzte die Strafen stark herab und bedrohte den Grundherrschaft mit der Fiskalaktion. Denn der Hof suchte die auffälligsten, unhaltbar gewordenen Auswüchse des Feudalismus auf staatlichem Wege auszumerzen, um das Wesen des bestehenden gesellschaftlichen und politischen Systems zu retten.

PEST-BUDAI CÉHEN KÍVÜLI
FELSZABADÍTÓLEVELEK A XIX. SZÁZAD ELSŐ
FELÉBŐL

A kézművesség fejlődésének kezdeti korszakaiból, amikor a kézművesek a földesúri gazdaság keretében, majd — a földesúri hatalom gazdasági és jogi megkötöttségeiből felszabadulva — a fejlődésnek induló városokban folytatták tevékenységüket, nincsenek adataink arra nézve, hogy a kézművesség önálló üzésének előfeltétele volt-e a *mesterség elsajátításának igazolása*. Az iparjogi rendelkezéseket tartalmazó különböző német céhszabályzatokban és városi tanácsi határozatokban a XIV. század fordulójától kezdve azonban mind több olyan rendelkezés található, amelyek szerint kézműves mesterséget önállóan csak az folytathatott, aki mesterségét helyenként és mesterségenként eltérő tartamban meghatározott ideig, általában 2—5 évig tanulta. Ezért a *tanulóévek szabályszerű eltöltéséről* igazolást kértek.

Magyarországon a XIV. század végén, a XV. század elején válhatott a mesterség önálló üzésének, a mesterré válásnak előfeltételévé a tanulóévek eltöltése. A XVI. században és attól kezdve általánosan elterjedt az az iparjogi szabály, hogy mesterségét — egyéb feltételektől eltekintve — csak az űzhette, aki a tanulóévek eltöltését igazolta.¹

Ennek az iparjogi szabályozásnak köszönhetjük egy speciális okiratfajtának, a tanulólevélnek (*Lehrbrief*) a létrejöttét és rendszeresítését. Ez az okirat szolgál annak bizonyítására, hogy valaki valamely kézműves mesterséget az ahhoz értő és az ahhoz szükséges ismeretek átruházására képesnek tekintett személynél meghatározott ideig tanulta, s e tanulmány jellegének megfelelően a kézműves tevékenységet tanviszonyban állva, tehát irányítás mellett maga is folytatta és ezzel a mesterségbeli járatosság bizonyos fokát elérte.²

A tanulólevelet a tanulási kötelezettség alól felszabaduló inas a tanulási idő szabályszerű eltöltése után, annak befejeztével, külön vizsga letétele nélkül kapta meg. A tanulólevelet a céh — egyes városokban, így pl. Nürnbergben a városi hatóság³ — állította ki.

A tanulóidejét szabályszerűen letöltött kézművesinas a tanviszonnyal járó kötelezettségek alól felszabadulva a legények sorába lépett, amivel az eddigiektől eltérő, lényegesen kedvezőbb, s jogilag ennek megfelelően szabályozott helyzetbe került. A felszabadítás, mint kézműves népszokás összeolvadva a tanulólevél elnyerésével járó iparjogi helyzetváltozással, olyan aktussá vált, amelyhez joghatások fűződnek, és ezért a felszabadítás fogalma átment az iparjogba is.

¹ Az inasoknak a mesterré válás hierarchiája alsó fokozataként való megjelenésére vö. *Szücs J.*: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, 1955. 152—153.

² A tanviszonynak a munkaviszonnyal szembeni eltérben állását hangsúlyozza Engels, amikor rámutat, hogy a céhbéli inas nem annyira élelmezésért és bérért, mint inkább a mesterré való kifejlesztésért dolgozott. — *Engels*: *Anti-Dühring*. Budapest, 1950. 278.

³ Beham Jeromos 1576-ban kiállított tanulólevele. Faximilében közli *Mummenhoff, E.*: *Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit*. Leipzig, 1901. 60.